МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

ВІЧНЕ СЛОВО КОБЗАРЯ

Матеріали науково-практичної конференції,
присвяченої 200-річчю
від дня народження Т. Г. Шевченка
12 лютого 2014 р.

Харків 2014

УДК 821.161.2(08)
ББК 84 (4укр=Укр)51 – 4Шевченко 1я 431
В 54

Укладачі: О. І. Крутас, Н. І. Полянська

Вічне слово Кобзаря : матеріали наук.-практ. конф., присвяч
В54 200-річчю від дня народж. Т. Г. Шевченка, 12 лют. 2014 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад.: [О. І. Крутас, Н. І. Полянська]. – Харків, 2014. – 59 с.

Матеріали конференції містять доповіді та повідомлення науковців, фахівців, студентів з різних міст України. Видання стане у пригоді літературознавцям, шевченкознавцям, краєзнавцям, бібліотекарям, студентам, усім, хто цікавиться творчою спадщиною Великого Кобзаря.

УДК 821.161.2(08)

ББК 84 (4укр=Укр)51 – 4Шевченко1 **я**

Наукове видання

Відповідальний за випуск В. Д. Ракитянська,
заслужений працівник культури України

Редактори С. М. Миценко, Є. О. Пахарук

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

У сузір'ї імен світового значення невгасимо сяє ім'я генія українського народу Тараса Григоровича Шевченка. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, як володар багатої колекції його творів, згуртувала навколо себе науковців-шевченкознавців, дослідників Шевченкового слова та прихильників літературної і мистецької спадщини Кобзаря. Йдучи назустріч 200-літньому ювілею від дня народження Т. Г. Шевченка, Бібліотека кілька років поспіль популяризувала твори поета, його художній доробоку, всебічно знайомила користувачів з непересічною постаттю шляхом проведення різноманітних бібліотечних заходів. Певним підсумком цієї роботи стала науково-практична конференція «Вічне слово Кобзаря». У конференції взяли участь науковці, фахівці, студенти. Більшість доповідей і повідомлень присвячені дослідженню оточення Т. Г. Шевченка, його творчих зв'язків та особистих стосунків з багатьма діячами. Деякі повідомлення відображають творчість Поета через призму бачення видатних літературознавців. Дослідники проводять цікаві паралелі між Т. Г. Шевченком і, скажімо, І. Ю. Рєпіним, прослідковують спільні риси його поезії та творів модерністів, футуристів, неокласиків і, навіть, сучасної української літератури. Цікавими є дослідження про вшанування пам'яті Кобзаря.

Увазі учасників конференції була запропонована книжково-ілюстративна виставка «Кобзаревими стежками».

Ушкалов Леонід Володимирович

ШЕВЧЕНКО Й ДАНИЛЕВСЬКИЙ: ЖИТТЯ, МИСТЕЦТВО, ФІЛОСОФІЯ

Зустріч із природознавцем, філософом і публіцистом Миколою Данилевським (1822–1885), поза сумнівом, належить до найсвітліших подій у житті Тараса Шевченка часів його перебування в Новопетровському укріпленні. Недарма біографи великого поета ніколи не забували про цей епізод. Іще Олександр Кониський у своїй відомій книзі «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» писав: *«Великою втіхою Шевченкові під оту тяжку годину стали листи приятелів його. Найпаче листування з Броніславом Залеським, присилка йому книжок приятелями, а більш за все приїзд – хоч на короткий час – з експедицією Бера молодого ученого українця Данилевського»*[1]. Данилевський вельми сподобався Тарасові. *«Така людина, як Данилевський,* – писав він 9 жовтня р. 1854 до Залеського, – *в нашій пустині може закрутити і не мою голову. Доки він тут був, я майже не розлучався з ним. Він своїм перебуванням нагадував мені, одинокому, минулі дні прекрасні. Я був з ним щасливий, тим-то й не писав довго до тебе»*[2]. Залеський теж був знайомий із Данилевським. Якраз перед цитованими Кониським словами в листі Шевченка сказано таке: *«Мало не рівночасно з листом твоїм прибула до нас і експедиція Бера, а в оцій експедиції (як я тобі вторік писав) є також твій знайомий М. Данилевський (він пам'ятає [тебе] й кланяється тобі)…»*[3]. А далі Кониський продовжує цитату з цього ж таки Шевченкового листа: *«Ти, яко щирий друг, вибачиш мені, і серце твоє зрадіє з моїх коротких радощів. Данилевський тепер поїхав на якийсь час до устя Емби, а я користуюся з того і пишу до тебе»*[4]. *«Але все те, що я бажав би написати до тебе про М. Данилевського, не поміστилося б і на 24 аркушах паперу. Тим-то скажу тільки, що він усіма сторонами людина прекрасна! От тільки шкода, що він людина учена, а то був би з його сущий поет»*[5]. Після цього Кониський переходить до трохи пізнішого Шевченкового листа. «Коли потім восени, – каже він, – експедиція покинула Новопетровськ, Шевченко знов вертається до згадок про Данилевського і знов пише про його до Залеського. *«Він, Данилевський, пробув тут два місяці. За сей час я найщиріш з ним сприятелювався, нещодавно (лист писаний 8 / 20 листопада) поїхав він до Астрахані, а я, провівши його, трохи не здурів. Вперше на своїм віку я зазнаю такого почуття. Ніколи самотність не здавалася мені такою суворою, як тепер, і лист твій прийшов до мене так в пору, що я не тямлю, як і дякувати тобі за його. Прийнявши його, я почав приходити до пам'яті,*

[1] Рід Миколи Данилевського має українське коріння [Михед П. Данилевський Микола Якович // Шевченківська енциклопедія. В 6 т. Київ, 2012. Т. 2 (Г–З). С. 272].

[2] Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя.Т. II. Львів, 1901. С. 117.

[3] Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т. X: листи / за ред. П.Зайцева. Чікаго, 1960. С. 104.

[4] Точніше: «пишу панегірик прекрасному розумові й серцю М[иколи] Д[анилевського]» [Там само. С. 104–105].

[5] Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя.Т. II. Львів, 1901. С. 117.

почав думати. Правда, думи мої невеселі, а все ж таки думи. Кажеш ти, що ти призвичаївся до свого кутка, так думав і я, доки в моїй широкій тюрмі не показався чоловік розумний і благородний. Але ж показався на те тільки, щоб збентежити мою бідну дріманну душу»[6]. Кониський уриває цитату, хоч далі йдуть дуже важливі слова: *«…а все-таки я йому* [Данилевському] *вдячний і глибоко вдячний»*[7].

Слід підкреслити, що мало про кого з людей наш поет говорив із таким захватом, як про Миколу Данилевського. Він познайомився з ним приблизно за рік до того, як писав цитовані Кониським листи. А історія їхнього знайомства така. Улітку 1849 року, коли Шевченко плавав Аральським морем у складі описової експедиції капітан-лейтенанта Олексія Бутакова[8], Данилевський був заарештований у зв'язку зі справою Михайла Буташевича-Петрашевського та його гуртка й кинутий на сотню днів до Петропавлівської фортеці. Слідча комісія, зрештою, звільнила його від суду, але він був висланий із Санкт-Петербурга, спершу у Вологду, а згодом, 3 листопада 1852 року, за клопотанням графа Василя Перовського, переведений у Самару, в канцелярію місцевого губернатора[9]. Для Данилевського це був час великих випробувань. Його дуже пригнічувало заслання, а 10 липня 1853 року померла від холери дружина Віра Миколаївна Беклемішева. За словами самого Данилевського, це було *«найбільше горе в його житті, і цілий рік він тяжко боровся з відчаєм»*[10]. Справжнім порятунком стало для нього те, що великий природознавець Карл Ернст фон Бер добився дозволу взяти його у свою каспійську експедицію. Більше того, як стверджує Борис Райков, уже невдовзі Данилевський став головним співробітником Бера в цій експедиції[11].

Каспійська експедиція академіка фон Бера прибула з Астрахані в Новопетровське укріплення 20 вересня 1853 року на пароплаві «Ленкорань»[12]. І, судячи з усього, Данилевський та Шевченко відразу ж припали до душі один одному. Принаймні в січні 1854 року поет писав Броніславу Залеському: *«Хотілося мені відвідати Ханга-Бабу*[13] *з Д[анилевським], і Д[анилевському] теж хотілось, але фон Бер такий акуратний німець, якого й у серці Німеччини рідко зустрінути можна; три дні, каже, буду на Мангишлаку, себто в Новопетровському форті; сказав, як*

---

[6]Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. Т. II. Львів, 1901. С. 117.

[7] Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т. X: Листи. С. 109.

[8] Див.: Survey of the Sea of Aral. By Commander Alexey Butakoff, of the Imperial Russian Navy. Communicated in a letter to Sir Roderick I. Murchison // The Journal of the Royal Geographical Society. Volume the twenty-third. London, 1853. P. 93–101.

[9]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. Изд.3-е с портр. и посмертн. примеч. (Изд. Н. Страхова). Санкт-Петербург, 1888. С. VII–VIII.

[10]Там само. С. VIII.

[11]Райков Б. Е. Карл Бэр. Его жизнь и труды.Москва; Ленинград, 1961. С. 237.

[12]Там само. С. 240; За іншими даними – 21 вересня [див.: Т. Г. Шевченко. Біографія. Київ, 1984.С. 287; Зленко Г. Бер Карл-Ернст Максимович // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Київ, 2012. Т. 1 (А–В).С. 368].

[13] Урочище, розташоване за 30 км на схід від Новопетровського укріплення. Тут були джерела прісної води й росли дерева. Шевченко дуже любив цю місцину й не раз її малював [Ханга-Баба // Шевченківський словник : у 2 т. Київ, 1978. Т. II (МОЛ–Я). С. 317].

одрізав – просто гірше всякого німця»[14]. Варто при тому пам'ятати, що Шевченкові було добре на Ханга-Бабі або самому, або зі своїми сердечними приятелями. Та на цей раз поспілкуватися з Данилевським не судилось. Академік фон Бер справді планував побути в Новопетровському укріпленні зовсім недовго. Щоправда, у нього заболіла нога, тому експедиція пробула тут не «три дні», а майже два тижні[15]. Данилевський часу не марнував. Поки Бер одужував, він разом з Олександром Шульцем із ризиком для життя відвідав на човні «тюленячі острови», що були за 35 км від Мангишлаку, і повернувся звідти аж 2 жовтня[16]. А вже наступного дня експедиція Бера вирушила з Новопетровського укріплення назад в Астрахань.

Отже, Данилевський і Шевченко вперше потисли один одному руки, мабуть, 20 чи 21 вересня 1853 року. Але можна не сумніватися в тому, що вони чули один про одного значно раніше. Шевченкові могли розповідати про Данилевського члени гуртка Буташевича-Петрашевського, зокрема Микола Момбеллі, якого поет зустрічав у 1844–1845 роках у Санкт-Петербурзі на вечорах у Євгена Гребінки[17], Олексій Макшеєв, котрий став добрим приятелем поета під час аральської описової експедиції[18], Олександр Хаников, з яким Шевченко познайомився в Орській фортеці у червні – вересні 1850 року[19]. Міг щось розказати про Данилевського й Залеський. А Данилевський, у свою чергу, напевно знав про Шевченка від людей із того ж таки кола Буташевича-Петрашевського. Відомо, що у своїх революційних планах петрашевці розраховували на істотну підтримку національних окраїн Російської імперії. Іван Ліпранді, який тривалий час стежив через свого агента за гуртком Буташевича-Петрашевського, у доповідній записці від 17 серпня 1849 року спеціально підкреслив, що учасники гуртка обговорювали питання, *«як діяти на Кавказі, в Сибіру, в Остзейських губерніях, у Фінляндії, в Польщі, у Малоросії* (де, як вони гадали, вже є розворушення думок від зерен, кинутих творами Шевченка і т. д.)»[20]. Та, певно, ще більше Данилевський чув про Шевченка від свого доброго знайомого Миколи Головка, який наклав на себе руки16 червня 1850 року[21].

Сталося це так. 22 квітня 1850 року прапорщик 3-го лінійного батальйону Окремого Оренбурзького корпусу Микола Ісаєв доповів командирові корпусу генералу від інфантерії Володимиру Обручову, що рядовий Тарас Шевченко порушує монаршу волю, ходячи в цивільному вбранні, живучи на приватній квартирі й займаючись малюванням. Шевченка заарештували. Під час трусу в нього були вилучені й папери. 9 червня 1850

---

[14]Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т. Х: Листи. С. 92.
[15]Райков Б. Е. Карл Бэр. Его жизнь и труды. С. 241.
[16]Там само.
[17]Момбеллі М. О. Записки // Спогади про Тараса Шевченка. Київ, 1982. С. 175.
[18]Макшеев А. Шевченко // Путешествие по Киргизским степям и Туркестанскому краю А. Макшеева. Санкт-Петербург, 1896. С. 29–31.
[19]Айзеншток И. Я. Т. Г. Шевченко и петрашевец А. В. Ханыков // Ученые зап. Ленингр. пед ин-та им. А. И. Герцена. 1948. Т. LXVII. С. 102–107.
[20]Записки И. П. Липранди // Рус.старина. 1872. Т. VI. Июль. С. 77.
[21] Про Миколу Головка див.*:* Яковина О. Головко Микола Олексійович // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Київ, 2012. Т. 2 (Г–З).С. 117.

року III відділ одержав щодо них довідку, в якій, зокрема, зазначалося: *«На особливу увагу заслуговує такий вираз із листа чиновника Оренбурзької комісії Левицького*[22], *який перебуває тут у відпустці: «багато є тут наших… поки що знаю одного, це Головко, магістр Харківського університету; він співробітник деяких журналів і дуже розумний чоловік, шкода тільки, якщо своєю правдивістю він наробить того, що його зашлють куди-небудь… Головко каже, що хоч вас (тобто Шевченка) не стало, та на ваше місце є до 1000 людей, готових стояти за все те, про що ви говорили…»*[23]. На цьому документі начальник III відділу граф Олексій Орлов написав таку резолюцію: *«Головка й Левицького арештувати з паперами»*[24]. А 13 червня III відділ підготував для імператора довідку «О коллежском секретаре Левицком и магистре Головко» з проханням дозволити арешт їх обох. Микола I такий дозвіл дав. Але коли 16 червня на квартиру до Головка прибули полковник корпусу жандармів Олександр Левенталь і квартальний наглядач Столяров, то Головко спершу невлучно вистрелив у Левенталя, а потім застрелився сам. Ясна річ, III відділ зробив усе можливе, щоб з'ясувати причини «столь необыкновенного события», розпитуючи про Головка всіх, хто міг щось про нього знати. Одним із них і став Микола Данилевський. 23 червня граф Орлов доповідав імператорові «по делу о Головке, Левицком и Шевченке»: *«…Студент С.-Петербурзького університету Данилевський, якого перед тим викликали на допити в справі Буташевича-Петрашевського і який, прагнучи довести, що він не тільки не має шкідливих думок, але й готовий допомагати урядові в розслідуванні, сам прибув до 3-го відділу й розповів про все, що знає; його свідчення багато чого пояснили в характері Головка»*[25].

Ось так життєві лінії Шевченка й Данилевського переплелись іще до їхнього знайомства у двадцятих числах вересня 1853 року. Щоправда, повторю, це знайомство було дуже нетривале – всього кілька днів. А 13 серпня 1854 року експедиція академіка фон Бера знову прибула до Новопетровського укріплення. На цей раз вона працювала тут майже два місяці – аж до 24 вересня[26]. От саме в цей час Шевченко й Данилевський стали нерозлучними друзями[27].Але що так привабило Шевченка в Данилевському? Риси характеру? Мабуть, так, адже Данилевський був дуже світлою людиною, *«такою ясною, чистою, чужою злу й найменшій фальші, що не любити його було неможливо…»*[28]. Свою роль могла зіграти й

---

[22] Про Сергія Левицького див.: Левицький Сергій Петрович // Шевченківський словник. У 2 т. Київ, 1978. Т. I (А–МОЛ). С. 347.

[23]Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861 /за ред. Є. П. Кирилюка. Вид.2-е, перероб. та доповн. Київ, 1982. С. 197. Пор.: Листи до Тараса Шевченка / упоряд. та комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської, Н. П. Чамати. Київ, 1993. С. 63.

[24]Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. С. 198.

[25]Там само. С. 202.

[26]Т. Г. Шевченко. Біографія. С. 288; Зленко Г. Бер Карл-Ернст Максимович. С. 368–369.

[27]Жур П. Зустрічі на Мангишлаку: (із нових матеріалів до біографії Шевченка) // Збірник працьп'ятнадцятої наукової шевченківської конференції. Київ, 1968. С. 51–65; Михед П. Данилевський Микола Якович.С. 272–273.

[28]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. XVI.

спільність доль. Крім того, у них було чимало спільних знайомих. Усе це так, але ми не знаємо головного: про що говорили між собою ці люди, тобто що їх єднало духовно? Шевченко, на жаль, так і не написав про Данилевського оті згадані в листі до Залеського «24 аркуші». І Данилевський нічого про це не казав. Тож історики літератури змушені відбуватись переважно загальниками. Наприклад, Павло Зайцев у своїй книзі «Життя Тараса Шевченка» зазначив лиш таке: *«З членом експедиції Бера, видатним природознавцем, економістом і публіцистом М. Данилевським* [Шевченко] *зблизився і слів не мав, щоб описати Залеському, скільки задоволення й радощів дала йому зустріч із таким співбесідником, як Данилевський»*[29]. Рецензуючи книжку Зайцева, Євген Маланюк спеціально наголосив, що Данилевський, *«пізніший автор «Росії і Європи», був одним з найбільших історіософів світу, автор теорії органічності культур, циклічності історичних процесів і т. і., з якого (це майже встановлений факт) черпав О. Шпенглер більш як півстоліття пізніше… Шевченко мав з ним вести розмови систематично і на протязі не малого часу. Це – факт немаловажний для характеристики обох»*[30]. Так, немаловажний. От тільки в чому він полягає?

Ясна річ, окреслити бодай тематику розмов Шевченка з Данилевським дуже непросто. Справа ускладнюється ще й тим, що рецепція ідей Данилевського в українській традиції, здається, взагалі не вивчена[31]. Я можу пригадати хіба що не надто виразні вказівки на те, що теорія «азіатського ренесансу» Миколи Хвильового постала під впливом ідей Данилевського[32], драгоманівські «Чудацькі думки про українську національну справу». Драгоманов, який на відміну від Данилевського був свято переконаний у тому, що *«різниця між східною й західною цивілізацією ніколи не була велика по суті»*[33], цілком негативно поставився до книги «Росія і Європа». Мовляв, на сьогодні в росіян *«старий гегельянсько-московський націоналістичний світогляд дуже підкопаний і систематично проявив себе недавно тільки вкнизі Данилевського «Россия и Европа», писаній не спеціалістом гуманних наук, а натуралістом, котрий під кінець життя понаписував такі примітки на своїй книзі, котрі рівні тому, що він зрікається многого з того, що перше написав. Книга Данилевського пішла в ход більше серед такої публіки, котра*

[29]Зайцев П. Життя Тараса Шевченка.Нью-Йорк, Париж, Мюнхен, 1955. С. 277; пор.: Шагинян М. Тарас Шевченко. Москва, 1946. С. 272; Шевченко сто років тому (1853–1953) // Шевченко. Річник II. Нью-Йорк, 1953. С. 11.

[30]Маланюк Є. Шевченко в житті (Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. – НТШ, 1955, с. 400) // *Маланюк Є.* Книга спостережень. Проза. – Торонто, 1966. – Т. II. – С. 49.

[31]Див.: Данилевський Микола Якович // Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. С. 141–142.

[32]«...Ця теорія, – писав свого часу Євген Гірчак, – наскрізь ідеалістична, цілком вкладається в систему націоналістичних поглядів Хвильового й побудована під впливом Шпенґлера, Данилевського, Донцова. Прихильник, співець і вістун орієнтації на Європу, Хвильовий раптом побачив, що ця сама Європа не може вже бути гегемоном в культурному та іншому розвитку людства. Ренесанс культурної творчости прийде з Азії. Україна, як молода національна республіка, повна творчих сил, що перебуває на межі, на стику Європи й Азії, і закликана відіграти виняткову, провідну ролю в майбутньому «азіатському ренесансі»[Гірчак Є. Ф. На два фронти в боротьбі проти націоналізму: зб. Ст. 1926–1931 рр. Харків, 1932. С. 77].

[33]Драгоманов М. Рец. на: «Живая старина» // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Львів, 1906. Т. III. С. 328.

з властивою наукою мало має діла, котра зветься в Європі шовіністами,державно-національними самохвалами, от як, напр[иклад], *буланжисти серед французів*[34], *а наукові поваги в Росії навіть усміхаються над книгою Данилевського»*[35].

Справді, «Росія і Європа», як слушно зазначав колись Страхов, *«заснована на думці про духовну самобутність слов'янського світу. Притому книга так глибоко й повно обіймає це питання, що її можна назвати справжнім катехізисом чи кодексом слов'янофільства»*[36]. Але не все тут так просто, як каже Драгоманов. Наприклад, щодо німецької ідеалістичної філософії, до якої і Шевченко ставився дуже неприхильно. Досить пригадати хоч би ось таке його міркування про трактат улюбленого учня Гегеля Кароля Фридерика Лібельта «Estetyka czyli umnictwo piękne», висловлене в щоденнику через три роки після спілкування з Данилевським: *«Лібельт, він тільки пише по-польському, а почуває (чого я непевен) і думає по-німецькому, або, принаймні, просякнув німецьким ідеалізмом (колишнім, – не знаю, як тепер)»*[37]. Данилевський так само не надто жалував німецький ідеалізм. Більше того, він уважав його справжнім джерелом російського нігілізму. На його думку, саме цей ідеалізм *«під спільним впливом протестантизму (який відкидає будь-який позитивний зміст християнства), гегелізму (доведеного до своїх крайніх меж) і, нарешті, успіхів позитивних наук дійшов до цілковитого матеріалізму й атеїзму»*[38]. *«До якої нації, – риторично питав філософ, – належать Фогт, Молешотт, Фоєрбах, Бруно Бауер, Бюхнер, Макс Штірнер – ці корифеї новітнього матеріалізму?.. Саме ім'я нігілізму, хоч, мабуть, і отримало своє походження на Русі, напевно, засноване на книзі Макса Штірнера «Jch stelle mein Sach auf nichts»*[39], із філістерським цинізмом присвяченій «meinem Liebchen»[40]. І далі: *«Ми й тут повторювали, немов папуги, чужі слова й думки, так, як наші діди повторювали вчення енциклопедистів, а почасти містиків, як наші батьки – вчення німецького трансцендентального ідеалізму»*[41]. Як усякі наслідувачі, каже Данилевський, ми могли хіба що перебільшувати. Та, «*на щастя чи на біду, наші вчителі не залишили нам навіть такої можливості відзначитись. Коли кажуть, що людина є прямий нащадок горили або орангутанга, що думка – це таке саме виділення мозку, як урина – нирок, що вважати щось*

[34]Ідеться про націоналістичний рух у Франції, що отримав свою назву від імені генерала Жоржа Буланже.

[35]Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Київ, 1970. Т. 2. С. 340.

[36]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. XX.

[37]Шевченко Т.Повне видання творівТ. IX: Журнал (Щоденні записки).С. 62–63; див. про це: Ушкалов Л. Шевченко читає «Естетику» Лібельта // Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну: есеї. Київ, 2011. С. 247–276.

[38]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. Изд.3-е с портр. и посмерт. Примеч. (Изд. Н. Страхова). Санкт-Петербург, 1888. С. 314–315.

[39] Данилевський має на думці передмову до книги Штірнера «Der Einzige und sein Eigentum» під назвою «Ich hab' Mein' Sach' auf Nichts gestellt».

[40]Там само. С. 315; у Штірненра дослівно: «Meinem Liebchen Marie Dähnhardt».

[41]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 315–316.

священним – такий самий безглуздий звичай, як табу острів'ян Полінезії, то чи є хоч найменший шанс перебільшити?»[42]. А може, раніше Данилевський так не думав? Ні, думав. Зокрема, ще в 1848 році він писав, що засади елейської філософії можна вважати *«за початок того метафізично-ідеалістичного напрямку, який досяг своєї найвищої точки, тобто найвищого щабля безглуздя, у німецького філософа Фіхте»*[43]. Словом, мені здається, Микола Страхов мав усі підстави стверджувати, що Данилевський *«не тримається німецької філософії, не перебуває щодо неї навіть у тих дуже вільних стосунках, в яких перебувають слов'янофіли»*[44]. Та й щодо «зречення» своїх думок Данилевським справа не така проста, як видається Драгоманову. У третьому виданні «Росії і Європи» Страхов надрукував примітки Данилевського, зроблені на берегах особистого примірника цієї книги не раніше 1880–1881 років. Так ось, перші дев'ять розділів, а також заключний 17-й *(«Слов'янський культурно-історичний тип (Замість висновків)» узагалі не мають покрайніх записів, а в інших розділах таких записів я нарахував 54. І тільки два з них можна трактувати як «зречення»: 1) «Визнаю це за гірку з мого боку помилку» (про думку, згідно з якою «європейничання» в Росії потроху йде на спад)*[45]; 2) *«Усе написане мною тут – дурниця» (про судову реформу Олександра II)*[46]. Тим часом інші 52 примітки або підтверджують, або розвивають далі чи доповнюють виказані раніше думки. Отже, про жодне «зречення» не може бути й мови.

Хоча, з другого боку, було б хибно й стверджувати, що погляди Данилевського з бігом часу не змінювались. Це стосується навіть ключових для нього ідей. Так, у 1848 році, аналізуючи другий том праці Александра фон Гумбольдта «Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung», Данилевський ототожнив історію людства з прогресом. *«Історію людства й хід усебічного розвитку, – писав він, – слід вважати та й справді на сьогодні вважають синонімами, тотожними поняттями»*[47]. Далі він скаже про те, що цивілізація – одна-єдина й то не що інше, як Європа. Мовляв, це *«та форма суспільного розвитку, на якій перебувають нині європейські й американські держави»*[48]. Більше того, європейська цивілізація для Данилевського – своя. Говорячи про колосальну роль науки в житті людей, він риторично питав: «Чи не є самі форми *нашої європейської цивілізації* [курсив мій. – *Л. У.*]», яка поширилась на весь світ, *«форми, що*

[42]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 316.
[43]Данилевский Н. Космос. Опыт физического мироописания Александра фон Гумбольдта // Отечеств. зап. 1848. Т. LIX. Отд. V. С. 28.
[44]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому.С.XXVI.
[45]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому.С. 288 прим.
[46]Там само. – С. 300 прим.
[47]Данилевский Н. Космос. Опыт физического мироописания Александра фон Гумбольдта // Отечеств.зап. 1848. Т. LIX. Отд. V. С. 15.
[48]Данилевский Н. Космос. Опыт физического мироописания Александра фон Гумбольдта // Там же.С. 18.

характеризують суспільне життя Європи, наслідком розвитку науки?»[49]. Пройде два десятиліття[50] – і погляди Данилевського докорінно зміняться. Тепер він буде рішуче заперечувати думку про *«одну-єдину ниткув розвитку людства, ту думку, що історія – це прогрес якогось загального розуму, якоїсь загальної цивілізації. Такої цивілізації нема*, каже Данилевський, *існують лиш окремі цивілізації, існує розвиток окремих культурно-історичних типів»*[51]. Європоцентричні погляди, які він колись поділяв, стають тепер об'єктом його досить в'їдливої іронії: *«Отже, скажімо якомога голосніше, що наш край європейський, європейський, європейський, що прогрес дорожчий нам за життя, а застій гірший за саму смерть, що нема спасіння без прогресивної, європейської, вселюдської цивілізації, що без неї навіть жодної цивілізації не може бути, тому що без неї нема прогресу. Думати інакше – шкідлива єресь, що прирікає єретика якщо й не на спалення, то принаймні на відлучення від спільноти розумних людей, на зарозумілу від них погорду. І все це – повна нісенітниця…»*[52].

Чи зринали ці теми в розмовах Данилевського із Шевченком? Хтозна. Одне-єдине, що можна стверджувати напевно, так це те, що вони багато говорили про літературу й мистецтво. В академічній біографії Шевченка сказано: *«Данилевський сам мав поетичну «жилку», прекрасно орієнтувався в новинах тогочасного літературно-мистецького життя, і це давало поживу нескінченним бесідам. Саме від нього Шевченко дізнався, наприклад, що комедія О. Островського «Свои люди – сочтемся» заборонена цензурою»*[53]. Дійсно, розмірковуючи про єство сатири, поет писав у щоденнику 26 червня 1857 року: *«Свежо предание, а верится с трудом». Мені тут років зо два тому оповідав М. Данилевський, людина варта довір'я, що нібито комедію Островського «Свои люди – сочтемся» заборонено на сцені на прохання московського купецтва. Коли це правда, то сатира в найбільшій мірі досягла своєї мети. Але я не можу зрозуміти, яка ціль правительства обороняти темноту й шахрайство. Дивне розпорядження!»*[54].

Утім, це зауваження щодо комедії Островського (Шевченко чудово її знав, ба навіть незадовго до свого знайомства з Данилевським – 26-го й 27 грудня 1851 року – грав на самодіяльній сцені роль Рисположенського[55]) – усього лиш один та й то навряд чи найважливіший сюжет їхніх розмов. Мені здається, коли мати на думці ділянку літератури, то куди цікавішою для обох

---

[49] Данилевский Н. Космос. Опыт физического мироописания Александра фон Гумбольдта // Отечеств.зап. 1848. Т. LIX. Отд. V. С. 18.

[50] Рукопис книги «Росія і Європа» був готовий до друку на початку 1868 року [Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. Изд. 3-е с портр. и посмерт. примеч. (Изд. Н. Страхова). С. XVIII].

[51]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому.С.XXIV.

[52]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому.С. 72.

[53]Т. Г. Шевченко. Біографія. С. 288.

[54]Шевченко Т.Повне видання творів. Т. IX: Журнал (Щоденні записки).С. 35.

[55]Т. Г. Шевченко. Біографія. С. 274.

була б розмова про Гоголя, згаданого в тій-таки Шевченковій щоденниковій нотатці. Справді, і Шевченко, і Данилевський ставили Гоголя надзвичайно високо. Особливо його «Мертві душі». Хіба ж ні, коли Данилевський у «Росії і Європі» починає розмову про найвищі злети російської літератури не з Пушкіна чи Лермонтова, а саме з українця Гоголя, з його «Мертвих душ»? *«Щоб знайти твір, який міг би стати поруч з «Мертвими душами»,* – каже він, – *треба піднятись до «Дон Кіхота». Прямою метою Гоголя було подати в комічній формі зловживання й шахрайство губернського світу, а також грубість поміщицького побуту, так само, як прямою метою Сервантеса – висміяти мандрівне лицарство. Але в обох митців глибина їхньої поетичної концепції пішла незрівнянно далі прямої, безпосередньої мети, судячи з усього, цілком несвідомо для них самих. Дон Кіхот став живим утіленням піднесених аж до героїзму найшляхетніших душевних рис, яким бракує ґрунту для плідної, нормальної діяльності, зважаючи на убогість іспанського життя… І наш Чичиков є свого роду герой, але… герой практичного життя, розумний, твердий, меткий, безжурний, такий собі Улісс, тільки, з одного боку, позбавлений усіляких ідеальних поривів, – бо звідки ж їм узятись у житті, яке відійшло від своїх основ, хоч чужих іще не засвоїло…, а з другого – такий, що не може спрямувати свою діяльність на щось справді практично корисне, так само зважаючи на убогість російського життя, на його вузькість, тісноту, брак простору… І попри те, що характер героя російської трагікомічної поеми не приваблює наші людські почуття так, як герой іспанський, ми ліпше розуміємо причину калічення його єства соціальним середовищем, тоді як дивацтва Дон Кіхота постають лиш випадковим наслідком його хворобливої фантазії, роз'ятреної читанням безглуздих романів. Зважаючи на це, обстановка «Мертвих душ» незрівнянно вища за обстановку Дон Кіхота…»*[56].

Не менш глибоко розумів сенс «Мертвих душ» і Шевченко. За три з лишком роки до зустрічі з Данилевським, 7 березня 1850 року, він писав Варварі Рєпніній: «*Всі дні мого колишнього перебування в Яготині є й будуть для мене чергою чудових споминів. Один тільки день захмарила була легка тінь, та останній лист ваш і цей сумний спомин освітив. Ви, звичайно, забули?.. Згадайте ж! Якось ненароком знялась у нас із вами мова про«Мертві душі», і ви дуже сухо [про них] висловились; це мене прикро вразило, тому що я завжди читав Гоголя з насолодою та й тому, що в глибині душі поважав ваш благородний розум, ваш смак і ваші ніжні й високі почуття. Болюче було мені, і я подумав собі: невже я такий простець та дурень, що ні розуміти, ні відчувати краси не можу?.. Тішить мене ваша теперішня думка і про Гоголя, і про його безсмертний твір! Радію, що ви зрозуміли його справді християнську ціль! Так!.. Перед Гоголем треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і*

[56]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 548–549.

найніжнішою любов'ю до людей! Сю[57]*, на мою думку, подібний до маляра, що, не навчившись як слід анатомії, почав рисувати тіло людське та напівосвітлює його, щоб своє неуцтво закрити. Правда, таке півосвітлення ефектовне, та враження від нього миттю минає! Так і писання Сю, поки їх читаємо, подобаються й пам'ятаються, а прочитаєш і забув! Ефект і нічого більше… Не такий наш Гоголь, справжній відатель душі людської! Наймудріший філософ і найвеличніший поет мусить благоговіти перед ним, як перед чоловіколюбцем!»*[58].

Творчість Гоголя могла спонукати Данилевського та Шевченка й до міркувань на тему стосунків між українською та російською традиціями. Принаймні згодом у «Росії і Європі» Данилевський зауважить: «*…Без плідної взаємодії споріднених між собою, вільних від чужої влади та впливу народних одиниць, на які поділяється плем'я, розмаїття та багатство культури неможливі. Певний зразок цього запліднювального впливу ми вже бачимо в тій взаємодії, яку мали один з одним великоруський і малоруський духовні склади» [3, с. 555]*[59]. Може, кажучи це, він мав на думці передовсім Гоголя. Та й для Шевченка Гоголь був «наш». На цій обставині чи не вперше енергійно наголосив Михайло Драгоманов, покликаючись на цитований лист поета до Варвари Рєпніної: *«…В ІІ-ій кн[изі] «Киевской старины» 1893 р. надрукований лист Шевченка до кн[яжни] Рєпніної, в котрім Шевченко говорить про Гоголя з поводу «Мертвих душ» з великим запалом і зве Гоголя наш. Лист писаний вже з вигнання, значить, коли Шевченко вже дійшов до тахітит свого українського автономізму. Добродій Вартовий*[60]*, котрий бачить – і справедливо! – в Шевченку пророка українського, мусить признати в сьому погляді його на Гоголя ще знак недостаточності зросту українського національного почуття. Може, колись так буде думати і вся українська інтелігенція, а поки що вона тепер дивиться на Гоголя, як Шевченко: він для неї рідний і в «Тарасі Бульбі», і в «Мертвих душах», хоч в кождому творі інакше»*[61].Може, і так, але мені здається, що Шевченко вважав Гоголя «нашим» передовсім тому, що «Мертві душі» змальовують не

---

[57] Популярний за часів Шевченка французький письменник Марі Ежен Жозеф Сю є одним із засновників масової літератури.

[58]Шевченко Т.Повне видання творів Т. Х: Листи.С. 66–67.

[59]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 555.Як відомо, Данилевський вважав українців та росіян одним народом «за мовою, за вірою, за всім своїм єством» [там само. – С. 405]. І хоч він не відмовляв українцям у здатності створити свою власну державу, але був переконаний, що зберегти й розвинути її вони, як і решта слов'ян, зможуть тільки під скіпетром російського монарха. «На прикладі Малоросії, яка тривалий час була відокремлена від решти Росії, а після завоювання незалежності добровільно приєдналася до неї, – писав Данилевський, – ми маємо доказ того, що не одне лиш великоруське плем'я, як дехто гадає, наділене глибоким політичним тактом; і тому можемо сподіватися, що при нагоді такий же розум і такт виважуть інші слов'яни, добровільно визнавши після завоювання власної незалежності гегемонію Росії в союзі; адже загалом ті умови, за яких перебувала Малоросія в добу Хмельницького, а західні слов'яни перебувають тепер, – дуже схожі. Народний ентузіазм, щасливий збіг обставин, геній керівника, висунутого народним рухом, можливо, годні дати їм незалежність, як за Хмельницького, але її збереження, а головне, збереження спільного слов'янського характеру життя й культури неможливе без тісної взаємної єдності з Росією» [там само. – С. 530].

[60] Борис Грінченко як автор «Листів з України Наддніпрянської», в яких він полемізував із Драгомановим.

[61]Листи на Наддніпрянську Україну Михайла Драгоманова. Коломия, 1894. С. 112–113.

так російську, як українську дійсність. Це добре розуміли й інші українські письменники. Наприклад, Панас Мирний у листі до Михайла Коцюбинського від 8 грудня 1902 року писав: *«…Гоголь хоч мистець чужої мови, оже по духу і природі рідний нам; його навіть невмирущі типи з «Мертвих душ» – це зразки з наших панів…»*[62]. А згодом Євген Маланюк прямо скаже, що в «Мертвих душах» Гоголь з *«нещадною гостротою рисує галерею, власне, сучасної йому української «еліти»*[63].

Тему мистецької правди, що докорінно відрізняється від поверхової ефектності, Шевченко й Данилевський могли продовжитий у ході розмови про гоголівські «Вибрані місця із листування з друзями», зокрема про адресований Матвію Віельгорському лист «Історичний живописець Іванов». Шевченко читав «Вибрані місця…» десь навесні 1848 року. Принаймні 24 жовтня 1847 року він, перебуваючи в Орській фортеці, просив Варвару Рєпніну надіслати йому цю книжку[64], а вже 9 травня 1848 року писав Андрію Лизогубові, щоб той подякував княжні «за книжку Гоголя»[65]. Певна річ, поет з інтересом читав і лист Гоголя до Віельгорського хоч би тому, що він багато чув про картину Олександра Іванова «Явлення Христа народові», над якою художник почав працювати в 1833 році, а закінчив аж через двадцять п’ять років, у 1857-му. Може, Шевченко інтуїтивно відчував навіть те, що «створення «Явлення Христа» ніби зливається зі створенням «Мертвих душ»[66]. Так чи інакше, довідавшись, що картина Іванова, нарешті, представлена публіці в Римі, наш поет 27 липня 1857 року нотує в щоденнику: *«Ще бувши в Академії, я багато чув про цю колосальну, тоді вже майже закінчену, працю. Художники з ваганням говорили про неї. Аматори рішуче захоплювались, між іншим і покійний Гоголь. Карло Павлович Брюллов ніколи ні слова не говорив про картину Іванова… Повний захвату лист Гоголя нічого не сказав про цей твір ані маляреві, ані навіть досвідченому знавцеві»*[67]. Шевченка, як професійного художника, цікавить не так зміст полотна Іванова, як довершеність чи недовершеність його мистецької форми, його стилістика. І коли він згодом побачив цю картину, вона справила на нього кепське враження. *«В Академії*, – писав він 15 липня 1858 року до Сергія Аксакова, – *виставлена тепер картина Іванова, про яку багато й писалося, і говорилося… Млявий, сухий твір. Повторився Овербек у найнепринаднішому вигляді. Шкода, що це трапилось з Івановим, а не з яким-небудь німцем: німцеві це було б до лиця»*[68]. І знов-таки тут ідеться не так про зміст, як про стилістику: Шевченко вбачає в полотні Іванова прояв німецького ідеалізму, точніше, повторення прийомів, характерних для

---

[62]Мирний Панас (П. Я. Рудченко). Зібрання творів. У 7 т. Т. 7.Київ, 1971. С. 494.
[63]Маланюк Є. Гоголь – Ґоґоль // Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. Торонто, 1962. Т. I. С. 197.
[64]Шевченко Т. Повне видання творів. Т. X: Листи. С. 40.
[65]Там само. С. 53.
[66]Некрасова Е. С. Н. В. Гоголь и А. А. Иванов. Их взаимные отношения // Вестн. Европы. 1883. Кн. 12 (декабрь). С. 611.
[67]Шевченко Т. Повне видання творів Т. IX: Журнал (Щоденні записки). С. 95.
[68]Шевченко Т. Повне видання творів. Т. X: Листи. С. 215–216.

майстрів нелюбої йому «назарейської» школи, а найперше Йоганна Фрідріха Овербека.

Тим часом Данилевський трактує «Явлення Христа народові» в дусі Гоголя. Для нього це одна-єдина російська картина, яка *«може зрівнятися з найвищими мистецькими досягненнями, а якщо не має в нас гідної її слави*[69]*, то, звісно, із-за нашого невміння цінувати своє, із-за звички міряти все чужим аршином, із-за відсутності в картині ефектності, панівного в Європі жанру, із-за глибини її змісту, адже головна її вартість полягає в тому, що ми можемо назвати душею твору. Тільки справді самобутні руські люди, якот Гоголь і Хомяков, зрозуміли «Явлення Христа народові» Іванова й віддали йому належне… Завдання митця полягало в зображенні того розмаїття вражень, що його повинна була справити на світ ідея християнства при першій своїй появі; враження, яке б, немов у зерняті, містило той вплив, який вона справила в ході свого подальшого розвитку… Словом, за задумом митця, його картина мала стати фронтисписом, увертюрою великого дійства. Таке завдання вимагало втілення в чуттєвих образах найвищих проявів духу без допомоги алегорії, без допомоги надприродного, а тому художник не мав у своєму розпорядженні тих засобів, що їх дають атрибути, приписувані надземному світові нашою фантазією. На ґрунті й засобами найконкретнішої дійсності треба було змалювати найідеальнішу духовність. Навряд чи коли митці ставили перед собою таке завдання. І не дивно, що на його розв'язання знадобилося стільки років; зате ж і вийшло воно надзвичайно глибоке, а заразом таке напрочуд ясне, що за картиною читаєш думки художника, немов за книгою»*[70].

Ясна річ, Шевченко навряд чи погодився б із цим присудом щодо «Явлення Христа народові», але сама манера думання Данилевського, його широта, розкутість, намагання бачити за кожною річчю її глибинний сенс, характерна для Данилевського віра в те, що *«світ та його явища куди глибші, багатші змістом, рясніші смислами, ніж бідні й сухі побудови нашого розуму»*[71], не могли не імпонувати поетові. Я б сказав, що у своєму сприйнятті світу і Шевченко, і Данилевський були яскравими гумбольдтіанцями. Недарма Шевченко й на засланні, й пізніше з таким

[69] Навіть у цьому можна добачити промовисту паралель між Івановим та Гоголем: «Як багато схожого в нещасних долях другого тому «Мертвих душ» і картини Іванова! Славетну поему спалено, від неї лишились уривки, клапті… «Явлення Христа» хоч і не зникло, але й воно пройшло безслідною, порожньою смугою для молодих художників. Картина, на яку митець поклав свою душу й життя, з якою нерозлучно жив 25 років, не породила нової школи в малярстві, ба навіть не привернула до себе належної уваги публіки. Стоїть вона тепер у московському Рум'янцевському музеї всіма забута, нікому не потрібна, її звалили туди, наче мотлох, що коштував колись дорого, тому якось шкода викидати… як-не-як, полотно, фарби… Ані публіці, ані митцям нема діла до цього великого твору, де одна лиш фігура сильного, чудесного у своєму захваті Хрестителя може звільнити людину від її низьких, егоїстичних поривів, зробити їй приступнішим ідеальний захват від науки Христа» [Некрасова Е. С. Н. В. Гоголь и А. А. Иванов. Их взаимные отношения. С. 647–648].

[70]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 550–551.

[71]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. XXIV.

захватом читав «Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung»[72], а Данилевський іще в 1848 році, зацитувавши міркування Гумбольдта: *«Поняття про цілісність природи, почуття єдності й гармонійної співзвучності космосу будуть тим більш живі серед людей, чим більш різноманітними будуть засоби відображення в чуттєвих образах сукупності явищ природи»*, – подав до них ось такий коментар: *«Виражена Гумбольдтом в останніх рядках думка напрочуд правдива. Дійсно, ніщо так не очищує понять і почуттів людини від усякого сміття забобонів і житейської марноти, як наукове чи естетичне споглядання природи. Добачаючи в ній скрізь надзвичайну простоту основних рушійних сил, точність законів, що керують ними, їхнє гармонійне поєднання, що породжує розмаїття явищ, розум привчається шукати в усьому й докладати до всього ту простоту й грацію, з якою відбуваються рух планет, хімічні реакції чи життєдіяльність організмів»*[73].

Ось тут і починається розмова про красу, бо саме звідси випливає уявлення Данилевського про те, що краса – це *«одна-єдина рація, зважаючи на яку, вона (матерія) має ціну й значення для духу, – одна-єдина риса, що нею вона відповідає потребам духу, риса, яка в той же час цілком байдужа для матерії як такої. І навпаки, жага краси – це одна-єдина потреба духу, що її може вдовольнити лиш матерія»*[74]. Зрештою, це взагалі єдина рація існування матерії. *«Бог,* – казав Данилевський, – *захотів створити красу й задля цього створив матерію»*[75]. Краса світу – ось що дає підставу Данилевському відкидати теорію Дарвіна[76], шукати незбагненну синхронію історичних подій у *«тому плані світодержавного Промислу, за яким розвивається історичне життя людства»*[77], тобто дивитись на все, що відбувається довкола, як на епізоди «великої історичної драми»[78], зрештою, мати оту справжню тугу за Абсолютним, яка є spiritus movens людського пізнання. *«Вивчаючи явища природи чи історії,* – писав Данилевський у «Росії і Європі», – *ми поступово йдемо від конкретних фактів до загальних, які є їхньою причиною. Конкретні явища ми уявляємо у вигляді збіжного проміння, що стремить до якихось центральних точок, що у свою чергу єднаються з іншими центрами більш високого порядку. Це віднесення конкретного до загального ми й уважаємо поясненням явищ, до якого*

---

[72]Дзюба О. Гумбольдт Александр // Шевченківська енциклопедія. В 6 т. Київ, 2012. Т. 1 (А–В) С. 215–216.
[73]Данилевский Н. Космос. Опыт физического мироописания Александра фон Гумбольдта // Отечеств. зап. 1848. Т. LIX. Отд. V. С. 12.
[74]Страхов Н. Предисловие // Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. XXVIII.
[75]Там само. С. XXVIII.
[76] Наприклад, закінчуючи суперечку з Дарвіном щодо людської експресії, Данилевський каже: «Словом, як сама будова тварин і рослин не могла бути наслідком поступового набуття корисних рис, досягнутих нібито передовсім шляхом добору, так само не можна вважати й експресивні рухи обличчя та голосу набутими шляхом звичок, що передаються здебільшого спадково: і те, і друге є щось цілісне, постійне…» [Данилевский Н. Я. Экспрессия, или Выражение чувства у человека и животных // Рус. вестн. 1887. Май. С. 54].
[77]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 337.
[78]Там само. С. 346.

безугавно прямує наш розум. І, рухаючись цим шляхом від конкретного до загального, ми доходимо, нарешті, до якихось найзагальніших категорій, категорій, які, одначе, не тільки розділені між собою, але й такі, стосовно яких рух до єдиної загальної реальної причини геть немислимий. Зупинитись на цій роздільності ми не можемо, і нам залишається або стати зовсім глухими до пошуків подальшої єдності, заперечити її, вдавшись до ідеї випадку, або визнати потребу тієї ідеальної єдності, до якої і сходяться ці різні категорії явищ, які вже не мають загальної реальної причини»[79].

Мені здається, що ці міркування Данилевського не могли не припасти до душі Шевченкові, адже і в нього самого повсякчаспрозирає благоговіння перед красою світу й перед Божою благодаттю. Чому наш поет вважав матеріаліста «напівлюдиною»? Тому що цій людині *«Бог відмовив святого радісного почуття розуміння Його благодаті, Його нетлінної краси…»*[80]. Та, мабуть, найвиразніше думка про красу як про справжню субстанцію світу звучить у листі Шевченка до Залеського від 10 лютого 1857 року: *«Без свідомого розуміння краси людині не побачити всемогучого Бога в дрібному листячку найменшої рослини. Ботаніці й зоології треба захоплення, інакше ботаніка й зоологія буде мертвим трупом між людьми. А захоплення це здобувається тільки глибоким розумінням краси, безмежності, симетрії й гармонії в природі»*[81]. А далі йдуть ось такі слова: *«О, як би я хотів тепер порозмовляти з тобою про «Космос»…»*[82]. Можливо, пишучи їх, поет згадував і свої розмови з Миколою Данилевським.

Нагорна Інна

ПАМ'ЯТНИК, ЯКИЙ ЩЕ ПОСТАНЕ.
До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка

Серед творів відомого українського скульптора Івана Кавалерідзе чи не найдосконалішим є «Проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові для Дубна». Тим часом про нього мало відомо навіть у вузькому колі професіоналів. Бо коток радянської дійсності чавунно прочовгав по ньому, як і взагалі по долі самого Митця. Тож годі шукати більш-менш детальної інформації в загальноукраїнських довідниках та енциклопедіях, коли і найновіше видання місцевого енциклопедичного довідника «Митці Рівненщини», що його уклав доскіпливий краєзнавець Богдан Столярчук [12], не обмовлюється жодним словом про дотичність Івана Кавалерідзе до Рівненщини та про названий вище Проект.

Однак наявні у Літературному музеї Уласа Самчука в Рівному матеріали сьогодні дають змогу воскресити істину. То було в розпалі літа 1941 р. і в

---

[79]Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. С. 334.
[80]Шевченко Т. Повне зібрання творів Т. IX: Журнал (Щоденні записки) С. 90–91.
[81]Шевченко Т. Повне видання творів. Т. X: Листи С. 152.
[82]Там само.

розпалі війни, яка покотила фронт у напрямку до Дніпра і за Дніпро. У скверику навпроти мальовничого дубенського замку стояло троє чоловіків – один старший і двоє молодших. Молодші говорили про те, як то було б доладно, коли б саме тут, на цьому високому місці, стояв пам'ятник Тарасові Шевченку.

Один із молодших запально мовив:

– Ви тільки погляньте, Іване Петровичу, який звідси відкривається краєвид! Це ж якраз тут, певно, і зупинявся Тарас, як мандрував нашою Волинню. Бо ж де художникові було ще зупинятися, як не тут?!

Старший розчесав п'ятірнею сивіючий чуб, усміхнувся куточками вуст:

– Здається, переконали... Раз уже Гоголь подарував дубенцям вигаданого Тараса Бульбу, то я спробую подарувати ще й справжнього Тараса Шевченка...

Було точнісінько так чи дещо по-іншому, але ж таки було. І влітку 1941 р. Іван Кавалерідзе пообіцяв молодим керівникам Дубенської округи створити для міста над Іквою пам'ятник Кобзареві.

Як саме видатний скульптор і кінорежисер Іван Петрович Кавалерідзе прибився до Дубна в те перше воєнне літо, оповідає Улас Самчук: «*Частина фільмової групи Кавалерідзе, яка в Карпатах робила фільм «Пісня про Довбуша», тікала від війни до Києва, під Дубном біля села Птичого була перейнята німцями, зазнала багато пригод...*» [7, с. 134]. Його доповнює Ростислав Синько, засновник і багаторічний директор Музею-майстерні І. П. Кавалерідзе в Києві: *«Друга світова війна докотилася до України. Знімальна група Кавалерідзе перебувала в Карпатах, у селі Жаб'є Станіславської області, на зйомках кінофільму «Олекса Довбуш» за сценарієм Л. Дмитерка. До Києва поверталися пішки»* [11, с. 50].

На шляху кіногрупи до Києва древнє Дубно стало тим містом, де біженців зустріли приязно та гостинно. Адже очільниками новоствореної Дубенської округи були недавні випускники Варшавського університету, люди «великого культурного зацікавлення» [8, с. 79]. Вони шанували мистецтво і розумілися на ньому. Їм ім'я скульптора і кінорежисера Івана Кавалерідзе говорило саме за себе. Бо і голова окружної управи Олексій Сацюк, і окружний шкільний інспектор Авенір Коломиєць самі успішно пробували свої сили в художній творчості, зокрема в літературі. Недарма ж згодом під час першого з'їзду створюваного Уласом Самчуком Мистецького Українського Руху (МУР), який проходив 21–23 грудня 1945 р. в Ашаффенбурзі, їхні імена бачимо в списках діяльних членів цієї поважної організації [9, с. 23].

У Дубні кіногрупа, до складу якої, крім Івана Кавалерідзе, входили його асистентка по монтажу Тетяна Федорівна Прахова, кінооператор Іван Іванович Шеккер і його дружина, секретар кіногрупи Віра Михайлівна Шеккер, добре перепочила, мешкаючи в хаті одного із жителів приміського села Панталія. А згодом була допроваджена до Рівного.

Відтоді й загніздився в голові І. Кавалерідзе задум створити пам'ятник Тарасові Шевченку для Дубна. Сацюк із Коломийцем принагідно нагадували

скульпторові про його обіцянку. Так, в кінці листопада 1941 р. вони навіть їздили до Івана Петровича в Київ. Правда, розповідаючи про поїздку з дубенськими очільниками до столиці, Улас Самчук не повідомляє, які конкретні справи ті вирішували в Києві. Але зрозуміло, що не на екскурсію ж їздили в такий непевний час! Тим більше, що обидва супутники – Сацюк і Коломиєць – запевнили Самчука: «Про все подумано» [8, с. 79].

Із побіжних же згадок Уласа Самчука: *«Ми ночували у Івана Петровича, а на другий день зранку він зайнявся гостями з Дубна, повізши їх на кінофабрику»* [8, с. 82], *«Вони* (Сацюк і Коломиєць – І. Н.) *були обвантажені в'язками вартісних книг з бібліотеки кіностудії, яку саме розбирали німці і вивозили кудись машинами. Їм ще пощастило щось з того видобути, а в тому також касету фільму «Великий вальс» з купою цінних фотознімок»* [8, с. 84] роблю висновок, що дубенські очільники тоді прагнули роздобути посібники для новостворюваного в Дубно Музичного інституту імені М. Леонтовича та остаточно домовитися з І. П. Кавалерідзе про пам'ятник Кобзареві для Дубна. Гадаю, було здійснено і якусь попередню плату, до того ж, певно, харчами, бо тоді харчі були найстабільнішою «валютою». Потвердження цих міркувань є і в щоденникових записах письменника Аркадія Любченка: *«10. VII.1942. Бачив сьогодні Кав...е. Він працює над пам'ятником Шевченкові для Дубна»* [4, с.78].

На той час Кавалерідзе був уже широко знаним автором скульптурних творів. Ще в 1912 р. його проект пам'ятника Шевченкові в Києві одержав заохочувальну премію. *«То була знакова заявка про причетність до вічної теми, яка стала провідною у творчості скульптора»* [11, с. 48]. Потім були його пам'ятники Т. Г. Шевченку в Ромнах (1918 р.), у Сумах (1926 р.). У 1926 р. Кавалерідзе створив проект «Могила Т. Г. Шевченка в Каневі». Цей проект у творчих колах називали незаперечним шедевром. Однак у Каневі місця йому не знайшлося.

В уяві скульптора образ Тараса Шевченка вимальовувався власними штрихами і барвами, які протягом життя набували все більшої досконалості та художньої сили. Кавалерідзе прагнув показати світові Кобзаря в усій його прометеївській величі, чого не знаходив він у роботах своїх сучасників. Характерні з цього приводу київські спомини Уласа Самчука від 29 жовтня 1941 р.: *«Ми повернули вбік до скверу Шевченка, щоб глянути на його пам'ятник роботи відомого М. Манізера... У сквері було безлюдно, пам'ятник стояв в тумані на тлі безлистих дерев, ніби гравюра старовинних видань. Бронзова постать мандрівника, що йшов задумано з плащем під лівою рукою. Як скульптор, Іван Петрович знаходив пам'ятник невдалим. Банальний задум, сокирне виконання. Однак, для мене в цій постаті і в такому виконанні було багато змісту... Можливо, Іван Петрович мав рацію. Можливо, тут перед цією будовою* (центральний корпус Київського університету ім. Т. Г. Шевченка – І. Н.)*, ця статуя могла б виглядати трохи менше «соцреалістично», щось ближче з «духом заходу», але це гостро суперечило б з генеральним наставленням доби та її діалектики. А такого тут не могло бути»* [8, с. 34].

Через рік той же Улас Самчук, опублікувавши у часописі «Волинь» нарис «Іван Кавалерідзе», наголосить: *«Його тематика та його технічні засоби мають завжди глибший, важливіший зміст і завдання. У камені, у гіпсі, воску чи фільмовій картині він бачить передовсім душу наміченого об'єкту, який під його руками має стати живою, промовляючою до серця і розуму дійсністю.*

Його мініятюри з воску... Невеличкі фігурки козака-запорожця, чи Дон-Кіхота, чи проект Шевченківського пам'ятника... Кожний цей задум не має нічого спільного з принятим для цих понять трафаретом...

Глибина і виразність у вислові поняття Шевченко. Кавалерідзе бере Шевченка не взагалі. А в мент його піднесення, в мент найбільшого напруження його творчої істотности. І мент, коли матерія говорить до вас приблизно такою мовою:

возживу, і душу вольную на волю
Із домовини воззиву.»

(перефразовано із поезії Т. Г. Шевченка «Марку Вовчку» – І. Н.)

Зараз мистець Іван Кавалерідзе повний нових мистецьких плянів та задумів. Можна сподіватись, що вони будуть зреалізовані, чого від щирого серця йому бажаємо» [Волинь. 1942. 5 листоп. С.3].

На жаль, зреалізувалися далеко не всі ті плани й задуми. Хоч проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові для Дубна у Кавалерідзе був готовий десь на кінець 1942 – на початку 1943 р., але то вже була пора, коли говорили переважно не музи, а гармати. Та й взагалі окупанта цікавили в Україні не слава і звитяга її синів, а дармові сало та робоча сила. Навіщо йому геніальний Поет в інтерпретації геніального Скульптора?

Тож навіть Уласові Самчуку перед тим, як самому втрапити до рівненської в'язниці, довелося рятувати від в'язниці дубенської Авеніра Коломийця, коли той осмілився в Дубні видати свою публіцистичну книжку «Шевченкова ера». А Олексій Сацюк, якого в червні 1941 р. тільки випадково обминула розстрільна совєцька куля в камері дубенської тюрми, подався на чужину шукати прихистку вже від німців.

Із поверненням совєтів у Дубно стало не до пам'ятників – у центрі міста спорудили шибеницю для українських повстанців. А Іван Кавалерідзе із цілком зрозумілих мотивів запропонував готовий «дубенський» проект пам'ятника Т. Г. Шевченку для Хрещатика в Києві. Але *«влада переможців тримала митця на цупкому мотузку»* [11, с. 50], тож проект опального скульптора вилетів із конкурсу.

Пригадуючи той конкурс, засновник і директор Музею-майстерні І. П. Кавалерідзе в Києві Ростислав Синько пізніше напише: *«Але великі твори не зникають безслідно. Так чи інакше вони знаходять шлях до людських сердець. Проект, як самостійний твір, побував на виставках і повернувся додому чекати кращих часів. Виникла думка про встановлення пам'ятника Кобзареві у Ленінграді. Але час ішов. «Проект пам'ятника для Ленінграда», як охрестили твір після київського погрому, благополучно обходили ленінградські собчаки»* [11, с. 52].

Коли українська діаспора отримала дозвіл встановити пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, то в Москві враз похопилися, що пам'ятник Кобзареві має стати і в білокам'яній. До того ж негайно. Спішно заповзялися проводити конкурс проектів. Перемогу здобула робота, яка дуже вже нагадувала проект Івана Кавалерідзе. Але коли розкрили конкурсні конверти, з'ясувалося, що ... авторами були троє молодих скульпторів. Про плагіаторство члени журі конкурсу скромно тоді промовчали, адже Кавалерідзе перебував під кадебешним «ковпаком». Та коли в 1994 р. з ініціативи товариства «Україна» повернулися до питання встановлення пам'ятника Шевченкові в Санкт-Петербурзі, то про запропонований Кавалерідзевський проект експерти сказали: «Та це ж московський пам'ятник. Лише у кращому варіанті».

Отож знаний і високо поцінований в усьому мистецькому світі проект пам'ятника Т. Г. Шевченку для Дубна (правда, із пізнішим зазначенням: «для Ленінграда») і досі чекає свого втілення. Як і сімдесят років тому, йому не знаходиться куточка на землі.

Використані джерела

1. Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2011. – Т. 11. – С.664–665.
2. Кавалеридзе, Иван. Сборник статей и воспоминаний / Иван Кавалеридзе. – Київ : Мистецтво, 1988.
3. Коломиєць, А. Жити так, щоб не гасла жадоба краси... : твори /А. Коломиєць. – Рівне : Азалія, 2010.
4. Любченко, А. Щоденник. Кн. 1 / А. Любченко. – Торонто : Нові дні, 1951.
5. Митці України : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1992.
6. Німенко, А. Кавалерідзе – скульптор / А. Німенко. – Київ : Мистецтво, 1967.
7. Самчук, У. На білому коні : спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег: накладом т-ва «Волинь», 1980.
8. Самчук, Улас. На коні вороному : спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег: вид. т-ва «Волинь», 1990.
9. Самчук, У. Плянета Ді-Пі : нотатки й листи / У. Самчук. – Вінніпег : вид. т-ва «Волинь», 1979.
10. Сацюк, О. В тяжку родився ти годину... : твори / О. Сацюк. – Рівне : Азалія, 2010.
11. Синько, Р. Кавалерідзе. Інше світобачення / Р. Синько // Укр. культура. – 2013. – №8.
12. Столярчук, Б. Митці Рівненщини : енцикл. довід / Б. Столярчук. – Рівне : Возель, 2011.
13. Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею.
14. Фонди Рівненського обласного державного архіву.

Карпінчук Галина Володимирівна

ЕПІСТОЛЯРІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ВНЕСОК У ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА НОВИЦЬКОГО

Анотація. *Розглянуто внесок шевченкознавця М. М. Новицького (1892 – 1964) у виявлення та вивчення епістолярію Т. Г. Шевченка. Зокрема, розкрито його заслуги в опрацюванні епістолярію поета з архіву Департаменту поліції та інших архівів Петербурга, Москви, Києва; проаналізовано підготовлені ним наукові праці із цієї теми та окреслено участь у виданнях епістолярію Т. Г. Шевченка.*

Ключові слова: *епістолярій, автографи, архів, шевченкознавство, видання епістолярію Т. Г. Шевченка, М. М. Новицький.*

Епістолярій Т. Г. Шевченка – одне із першоджерел вивчення його життя та творчості. Листи поета охоплюють і розкривають понад двадцять років – від 15 листопада 1839 р. (дата листа, адресованого поетом брату М. Г. Шевченку) до 21 лютого 1861 р. (дата передсмертного листа до І. М. Мокрицького). У них, як зауважує М. Х. Коцюбинська, Т. Г. Шевченко постає «…у взаємодії з оточенням, з людьми найближчими й тими, що на офіційній відстані» [7, с. 17]. Історію опублікування епістолярію Т. Г. Шевченка, текстологічні принципи його друкування, атрибутування, особливості коментування листів поета та до нього вивчали Л. Ф. Кодацька, Ж. Т. Ляхова, М. Х. Коцюбинська та ін. [9; 7; 10]. На сьогодні не розкрито внесок у дослідження листування Т. Г. Шевченка М. М. Новицького (20. 09. 1892 – 29. 03. 1964), який досліджував біографію поета, а також його літературну та мистецьку спадщину.

Праця вченого в шевченкознавстві розпочалася 1921 р. під керівництвом С. О. Єфремова і тривала понад сорок років. За цей час він підготував близько двадцяти шевченкознавчих статей та упорядкував понад тридцять видань його творів. Завдяки зусиллям вченого в архіві Департаменту поліції було знайдено 68 невідомих раніше в шевченкознавстві документів про арешти Т. Г. Шевченка. Серед виявлених матеріалів був і епістолярій поета.

Перша публікація вченого, присвячена листуванню поета, з'явилась 1924 р. під заголовком «Недруковані листи Т. Г. Шевченка» [12, с. 126–128]. Тут М. М. Новицький подав лист Т. Г. Шевченка до віце-президента Академії мистецтв Ф. П. Толстого від 12 квітня 1855 р. з колекції І. С. Абрамова. Із нього дізнаємося про клопотання Т. Г. Шевченка в справі його звільнення з-під арешту. У цій же статті М. М. Новицьким вміщено лист до Г. П. Галагана від 27 травня 1858 р. із проханням прийняти в Качанівці художника І. І. Соколова. Ще два листи під заголовком «З листування Шевченка» М. М. Новицький надрукував у часописі «Глобус» (1928, № 5). Один був адресований Ф. М. Лазаревському (від 22 квітня 1848 р.), інший – М. О. Максимовичу (від 22 листопада 1858 р.),

М. М. Новицькому належить і атрибуція останнього (раніше вважали, що лист адресований П. О. Кулішу).

М. М. Новицький також в архіві Департаменту поліції виявив частину листування, що була вилучена під час арешту Т. Г. Шевченка у квітні 1847 р. Ці листи він вперше надрукував у праці «Шевченко в процесі 1847 р. і його папери» [14, с. 51–99]. Серед них листи поета до Р. Р. Штрандмана (14 грудня 1843 р.), Я. Г. Кухаренка (25 травня 1845 р.), І. В. Гудовського (22 вересня 1845 р.), М. М. Карпа (22 вересня 1845 р.). Завдяки знайденим матеріалам були встановлені нові факти біографії поета і значно розширено відомості про його оточення під час перебування в Україні до арешту 1847 р.

Листування поета, опубліковане М. М. Новицьким, згодом було надруковане у виданнях: «Повне зібрання творів: т. 3. Листування» (1929), «Повне зібрання творів: у 10 т., т. 6» (1939–1964), «Повне зібрання творів: у 6 т., т. 6» (1963–1964), «Листи до Т. Г. Шевченка» (1962), «Листи до Тараса Шевченка» (1993). На жаль, оригінали більшості з них втрачені.

Збереглися тільки два листи, які тоді вперше надрукував вчений. Це лист В. М. Рєпніної до Т. Г. Шевченка від 9 грудня 1845 р. На його звороті рукою Т. Г. Шевченка записаний псалом 81 («Межъ царями судіями»). А на звороті вже згадуваного листа Я. Г. Кухаренка –псалом 149 («Псаломъ новый господеви»). До сьогодні ці записи псалмів датуються так, як визначив М. М. Новицький, на основі датування надісланих Т. Г. Шевченкові листів.

У 1920-х роках М. М. Новицький разом із П. П. Филиповичем, В. В. Міяковським, П. І. Руліним, Д. М. Ревуцьким входив до Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства, яка розпочала роботу над першим повним зібрання творів Т. Г. Шевченка (далі ПЗТ). Очолював Комісію С. О. Єфремов. Коли науковці розпочали роботу над виданням, то, в першу чергу, було вирішено друкувати його щоденник та епістолярій. Своє рішення Комісія аргументувала тим, що в шевченкознавстві саме ця творча спадщина поета є найменш вивченою і відомою. Листування ж заслуговує особливої уваги як *«…першоджерело, достовірний документ вивчення його життєвого шляху: це справжня автобіографія поета, – нехай і не повна, нехай і в уривках, нехай і писана з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під різними та з різними замірами, але така, що ціле свідоме життя охоплює і втілює його автентичними рисами»* [20, с. 28–29].

Тексти епістолярію Т. Г. Шевченка було доручено підготувати М. М. Новицькому. Для опрацювання листів він був відряджений до Петербурга, Чернігова, Ніжина, де на той час зберігалися їх автографи та перші публікації. Про те, що доручення було виконано, свідчить «Постанова комісії для видавництва пам’ятників новітнього письменства» [15].

Із зазначеного документа дізнаємося, що в архівах Петербурга М. М. Новицьким було виявлено близького 50 автографів листів Т. Г. Шевченка. Вчений опрацював і ту частину епістолярію, яка зберігалась у Всеукраїнській академії наук, Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарновського. Про складну роботу над упорядкуванням видання

М. М. Новицький згодом писав: «*… треба пам’ятати, що біографічні матеріяли, спомини, листи, щоденник Шевченка були покалічені з цензурних та особистих причин… особливо листи! Тут стільки плутанини в датах стільки редакторського свавілля, змін і пропусків з приводу мотивів моральних, особистих – що жах бере*» [11].

Незважаючи на труднощі підготовки тому до друку, вже 5 лютого 1928 р. листи Т. Г. Шевченка віддали у видавництво. Менш ніж за рік упорядники підготували та передали в друкарню і коментарі до видання.

Третій том ПЗТ під назвою «Листування» вийшов друком у 1929 р. Вперше у цьому зібранні було надруковано двадцять три невідомих раніше в шевченкознавстві листи з епістолярію Т. Г. Шевченка, більшість з яких розшукав М. М. Новицький. Серед виявлених листів: епістолярій поета до В. О. Закревського (10 листопада 1843 р.), Н. Б. Суханової (4 травня 1859 р.), до невідомого (Д. О. Хрущова 24 травня 1859 р.), П. Ф. Симиренка (26 листопада 1859 р.; 3 січня, 1 лютого 1860 р.); листи до Т. Г. Шевченка О. П. Чернишова (2 грудня; грудень 1847 р., 29 березня 1850 р.), Василя та Федора Лазаревських (жовтень 1847 р.) та ін.

М. М. Новицькому у виданні належить і атрибуція частини епістолярію. Зокрема, він встановив, що лист Т. Г. Шевченка до Я. Г. Кухаренка слід датувати кінцем лютого 1843 р., а не 24 березня 1844 р., як його датували раніше. Дату було встановлено за змістом наступного листа від 26 листопада 1844 р.,у якому йдеться: «Оце другий рік, як я з тобою не балакаю» [19, с. 30– 31]. М. М. Новицький зауважує, що цю фразу варто було б сприймати як «абсолютно незрозумілу, коли б і першого листа датувати 1844-м роком» [20, с. 411]. (В останньому виданні ПЗТ подано ще точнішу дату – 31 січня 1843 р.). Вчений також встановив дати листів поета до М. О. Осипова – 20 травня 1856 р. та до О. М. Плещеєва – 6 квітня 1855 р., останній раніше датували 1856 р. Цю атрибуцію враховано і в ПЗТ у 12 т.

М. М. Новицький встановив адресата листа від 20 грудня 1847 р. Ним був Михайло Лазаревський, а не Василь, як вважалось раніше. В останньому виданні ПЗТ, на жаль, не вказано, кому належить атрибуція. М. М. Новицькому вдалось встановити й особу Буткова про якого є згадки в листі до О. М. Бодянського від 29 червня 1844 р. Тут йдеться про історика Петра Григоровича Буткова, а не літературознавця Якова Петровича, як було прийнято вважати. Саме на допомогу П. Г. Буткова сподівався поет у справі видання альбому «Живописная Украина», відзначив М. М. Новицький. На жаль, не вдалося оминути у виданні і деяких неточностей. Так, помилково в 3 т. «Листування» було зазначено прізвище адресата листа від 10 січня 1850 р. Ним був не начальник III відділу О. Ф. Орлов, а помічник начальника III відділу Л. В. Дубельт. Коли видання надрукували, було виявлено лист Т. Г. Шевченка до М. С. Щепкіна від 4 січня 1858 р. Його упорядники вмістили наприкінці тому.

Листи у виданні подано мовою оригіналу із збереженням авторської пунктуації. «*Мовно-правописна й пунктуаційна невпорядкованість видання, безперечно, знижувала його вартість*» – згодом відзначив В. С. Бородін [3,

с. 549]. Проте, хоча такий спосіб друку й ускладнює саме прочитання епістолярію, його застосування можна виправдати. Він, перш за все, корисний дослідникам-текстологам та лінгвістам при вивченні текстів і мови Т. Г. Шевченка.

Цікаво, що в одному томі в хронологічному порядку містилися листи Т. Г. Шевченка та листи-відповіді на них, що, на жаль, у наступних академічних виданнях не повторювалося. *«Вони [листи-відповіді] мали служити допоміжним матеріалом для коментування листів Шевченка»* [13, с. 63].

Загалом до тому ввійшло 423 листи: 225 листів Шевченка та 198 до поета. У цьому томі вражає загальний обсяг коментарів – понад 600 с., третину з яких підготував М. М. Новицький. Зокрема, він є автором коментарів про Тетяну Волховську, Ганну Закревську, Андрія Козачковського, Григорія Тарновського, Романа Тризну та ін.

Складною була робота над написанням коментарів про петербурзьке та оренбурзьке оточення Т. Г. Шевченка. Завдяки М. М. Новицькому було зібрано і подано відомості про петербурзьких приятелів Т. Г. Шевченка – видавця Валер'яна Семененка-Крамаревського, художника Федота Ткаченка, художника Кіндрата Єжова, а також його оренбурзьке оточення – чиновника Оренбурзької прикордонної комісії Михайла Александрійського, голову Оренбурзької прикордонної комісії Михайла Ладиженського, перекладача Миколу Костромитинова, коменданта Новопетровського форту Антона Маєвського та ін. Всього М. М. Новицький подав коментарі про понад двадцять осіб. Вчений також є автором коментарів до історії видання «Живописная Украина», арешту Т. Г. Шевченка 1859 р., цензури «Кобзаря» 1860 р. та ін.

М. М. Новицький підготував і подав у розділі «Бібліографічні про листи до Шевченка нотатки» історію побутування Шевченкового епістолярію, зазначив джерела текстів, за якими вони друкувалися. Очевидно, що зібрана вченим інформація використовувалась і в пізніших виданнях шевченкіани. В останньому виданні ПЗТ у 12 т. її було ще раз звірено, уточнено та доповнено. М. М. Новицький також склав усі покажчики до тому листування: хронологічний, іменний, географічний.

Праця вченого була пізніше високо оцінена шевченкознавцями Олександром Білецьким та Євгеном Кирилюком: *«Головну ж частину своєї роботи над листами М. М. Новицький виконав як упорядник і коментатор III тома повного зібрання творів Шевченка, що вийшов у 1929 р. під заголовком "Листування"»* [18, арк. 2–3].

Одразу після виходу два (3 і 4) томи ПЗТ отримали численні рецензії. Так, О. Дорошкевич назвав їх: *«Головним досягненням наукового шевченкознавства 1920-х років … Ці монументальні видання особливо цінні своїми примітками та багатющими коментарями»*[4, с. 355]. Він же з-поміж недоліків видання зазначив надмірну докладність та відсутність методологічної єдності. (Останнє можна пояснити тим, що над коментарями працювала група вчених).

На жаль, на цьому робота над Повним виданням творів Т. Г. Шевченка припинилася. У 1929 р. було заарештовано С. О. Єфремова (липень), В. В. Міяковського (вересень). Тоді ж потрапив у поле зору НКВС і М. М. Новицький – справу на нього було відкрито в грудні 1929 р. Про це свідчать матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань (ф. 263, оп. 1, № 57013), опрацьовані С. І. Білоконем [1; 2]. Заарештовано та репресовано вченого було в жовтні 1937 р. Покарання він відбував на Далекому Сході.

М. М. Новицький продовжив вивчення епістолярію Т. Г. Шевченка після повернення із заслання у липні 1846 р. У 1949 р. до Державного музею Шевченка, де на той час працював вчений, від Л. З. Скубачевської надійшла частина листів з архіву М. К. Чалого. Це були листи до поета та про нього М. К. Чалому. Опрацювати їх доручили М. М. Новицькому.

Виявлений епістолярій вчений разом із директором музею К. П. Дорошенко вирішили видати окремою книжкою. Про це свідчать матеріали Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМУ) [6].

В архіві М. М. Новицького зберігається інструкція щодо роботи над епістолярієм: листи, за необхідності, передбачалося атрибутувати, та подати за правилами орфографії XX століття. У коментарях до видання планувалось відзначити мотиви атрибуції, розкрити імена згаданих особистостей та історичних подій, малозрозумілих уривків, вказати неточності й пропуски у попередніх публікаціях.

Вже 1957 р. з невідомих причин підготовка до друку видання припинилась, про що свідчить відповідь К. П. Дорошенко І. С. Зільберштейну від 5 червня 1957 р.: «Мы действительно предполагали подготовить к печати полное собрание писем к Шевченко, но давно отказались от своего намерения …» [8].

Листи із колекції М. К. Чалого разом із підготовленими коментарями було вирішено оприлюднити в київському журналі «Советская Украина». У двох номерах журналу (№ 10–11) було надруковано 40 листів до Т. Г. Шевченка. Із них 23 листи друкувалися вперше: епістолярій до Т. Г. Шевченка М. К. Чалого (від 8 вересня 1860 р.), Ф. Л. Ткаченка (від 16 серпня 1860 р.), Н. М. Забіли (від 21 вересня [1860 р.]), П. О. Брилкіна (від 18 червня 1860 р.), Бр. Залєського (від 20 або 27 вересня 1859 р.) та ін.

17 листів, раніше оприлюднених М. К. Чалим, було заново звірено, уточнено та надруковано без купюр. Це листи до Т. Г. Шевченка В. І. Штернберга (липень, 1842 р.), О. М. Бодянського (25 жовтня 1844 р.), А. І. Толстої (20 лютого 1856 р., 19 квітня [1858 р.]) та ін.

Кожен лист містив коментарі, підготовлені М. М. Новицьким, де вчений подав пояснення історико-літературного та текстологічного характеру. Під час роботи над епістолярієм М. М. Новицькому також вдалось атрибутувати окремі листи. Зокрема, лист Д. С. Каменецького було датовано груднем 1859 р., згодом атрибуцію М. М. Новицького підтримав В. С. Бородін, аргументувавши таке датування змістом листа, у якому

йдеться про коректуру «Кобзаря» 1860 р., що тривала у грудні 1859 р. – січні 1860 р. (Л. Ф. Кодацька вважала, що цей лист було написано у травні 1860 р.). За змістом М. М. Новицькому вдалось атрибутувати лист до Т. Г. Шевченка від Олексія Жемчужникова (літо, 1860 р.). Підставою атрибуції є те, що адресат згадує про Р. О. Підгорецького, якого знав саме О. М. Жемчужников.

Незважаючи на виконану роботу, стаття під назвою «Неизвестные письма к Шевченко» з’явилась друком у жовтні 1962 р. за підписом тільки К. П. Дорошенко. Хоча, як відомо, М. М. Новицький звіряв тексти, писав коментарі та примітки, особисто носив матеріали в редакцію.

На захист вченого стала група українських письменників та науковців (М. Т. Рильський, Є. Шабліовський, М. Х. Коцюбинська, Ф. Сарана, Ю. О. Івакін, А. Костенко та Ф. Яструбов), які листовно звернулися до «Літературної України» [16, с. 2]. Тільки після їхнього звернення часопис «Советская Украина» назвав справжнього автора статті (№ 12, 1962 р.).

У ЦДАМЛМУ у фонді М. М. Новицького зберігається ще частина матеріалів, які не були опубліковані у статті. Серед них – п’ять листів, невідомих на той час в шевченкознавстві. Це епістолярій до Т. Г. Шевченка М. П. Федорова від 8 жовтня, 1 листопада та 9 листопада 1860 р., де йдеться про літературні читання, К. І. Гена від 3 жовтня 1860 р. про передплату альманаху «Основа», М. К. Чалого від 16 жовтня 1860 р. з проханням до Т. Г. Шевченка про сприяння художнику В. Орловському та роль недільних шкіл. Ще два листи А. О. Козачковського від 6 жовтня 1860 р. з оцінкою «Кобзаря» та А. І. Маркелової від 23 жовтня 1860 р. із запрошенням Т. Г. Шевченка на творчий вечір попередньо друкувалися скорочено. Як бачимо, ці матеріали містять нові відомості про знайомих Т. Г. Шевченка, його зацікавлення та оцінку сучасниками творів поета.

Згодом ці листи додала до видання Л. Ф. Кодацька («Листи до Т. Г. Шевченка», Київ, 1962 р.). Ім’я М. Новицького – вченого-дослідника листів Л. Ф. Кодацька не згадує. Сам М. М. Новицький на це видання написав рецензію, яку вже після його смерті надрукував Ф. Сарана у журналі «Радянське літературознавство» [17, с. 62–67]. Детально проаналізувавши видання, М. М. Новицький вказав на значні його недоліки – від підрахунку листів, опублікованих вперше, до помилок і пропусків у текстах.

У 1962 р. через описану історію з плагіатом, до якого була причетна директор Державного музею Шевченка, М. М. Новицький змушений був звільнитися з роботи.

На жаль, праця М. М. Новицького над епістолярною спадщиною Т. Г. Шевченка, яка почалася 1924 р. і тривала впродовж усього творчого життя, так і не була поцінована у шевченкознавстві. Видання «ПЗТ, т. 3. Листування» (1929 р.) за його упорядкуванням було заборонене впродовж багатьох років, а результатами дослідження М. М. Новицького листування Т. Г. Шевченка у 1950-х роках скористалися інші шевченкознавці. Тому так важливо означити, що М. М. Новицький-шевченкознавець розшукав і надрукував близько 90 листів з епістолярію Т. Г. Шевченка, серед яких понад

50 були оприлюднені вперше. Близько 20 листів ним було атрибутовано, а його наукові коментарі стали важливим джерелом для подальшого вивчення життя і творчості Т. Г. Шевченка. Опрацювання всієї наукової спадщини М. М. Новицького на основі відомих його друкованих праць і видань творів Т. Г. Шевченка, а також дослідження матеріалів архіву вченого ***дає можливість*** синтезувати й оцінити його заслуги у становленні й розвитку шевченкознавства 1920–1960-х років.

Використані джерела

1. Білокінь, С. Досьє шевченкознавця / Сергій Білокінь // Літератур. Україна. – 2007. –№ 38 (5226). – С. 1, 8.
2. Білокінь, С. Досьє шевченкознавця / Сергій Білокінь // Літератур. Україна. – 2007. –№ 39 (5227). – С. 7, 8.
3. Бородін, В. С. Текстологія / В. С. Бородін; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка // Шевченкознавство: підсумки й проблеми. – Київ, 1975. – С. 499 – 558.
4. Дорошкевич, О. Сучасний стан шевченкознавства / Ол. Дорошкевич ; Ін-т Тараса Шевченка // Етюди з шевченкознавства : зб. ст. – Харків, 1930. – С. 337–380.
5. Дудко, В. Шевченко і Турґенєв: три нотатки / Віктор Дудко ; Укр. наук. ін-т Гарвард. у-ту, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці; УВАН у США, Ін-т Критики // Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. – Критика, 2014. – С. 29–46.
6. ЦДАМЛІМУ, ф.1,оп. 1, од. зб. 102, арк. 15.
7. Коцюбинська, М. Шевченкові листи / Михайлина Коцюбинська // Слово і Час : наук.-теорет. журн. – 2008. – № 7. – С. 15–23.
8. ЦДАМЛІМУ,ф. 1,оп. 1, од. зб. 370, арк. 19 зв.
9. Листи до Т. Г. Шевченка: 1840–1861 / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; ред.: Є. П. Кирилюк, Л. Ф. Кодацька. – Київ, 1962. – 331 с.
10. Ляхова, Ж. Т. Сергій Єфремов – дослідник листування Т.Шевченка / Ж. Т. Ляхова ; Ін-т літ. ім. Т. Г.Шевченка НАН України. Луган. педагог. ін-т ім. Т. Г. Шевченка // Збірник тридцять першої наук. шевченк. конф. – Київ, 1994. – С. 82 – 85.
11. ЦДАМЛІМУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 1, арк. 8.
12. Новицький, М. М. Недруковані листи Т. Г. Шевченка // Шевченківський збірник. – Київ, 1924. – Т. 1. – С. 126 – 128.
13. Новицький, М. М. Про видання «Листи до Т. Г. Шевченка» 1962 року (З недрукованих праць шевченкознавця М. М. Новицького подав Ф. К. Сарана) / М. Н. Новицький // Радян. літературознавство. – 1966. – № 2. – С. 63 – 66.

14. Новицький, М. Шевченко в процесі 1847 р. і його папери / М. Н. Новицький // Україна: наук. трьохмісячник українознавства. – 1925. – Кн. I//II. – С. 51 – 99.

15. ЦДАМЛМУ, ф.1, оп.1, од. зб. 366, арк. 1.

16. Рильський, М. Лист до редакції «Літературної України» / Максим Рильський та ін. // Літератур. Україна. – 1962 р. – № 92 (1854). – С. 2.

17. Сарана, Ф. К. З недрукованих праць шевченкознавця М. М. Новицького / Ф. К. Сарана // Радян. літературознавство. – 1966. – № 2 – С. 62 – 67.

18. ЦДАМЛМУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 436, арк. 2 – 3.

19. Шевченко, Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю / Тарас Шевченко ; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2003. – 496 с.

20. Шевченко, Т. Повне зібрання творів Тараса Шевченка Т. III. Листування / Тарас Шевченко ; Всеукр. акад. наук, Комісія для видавання пам'яток новіт. укр. письменства; [ред. С. Єфремова]. – Київ : Держ. трест «Київ-Друк», 1929. – XXXVI, 1004 с.

Варенікова Олена

С. ЄФРЕМОВ: ВСЕПРОЩЕННЯ ЯК ДОМІНАНТА СВІТОГЛЯДУ ШЕВЧЕНКА

Постать Шевченка тривалий час сприймалася лише як постать бунтівника, атеїста, революціонера. Однак вчитування у твори поета дає підстави говорити про певну еволюцію його світогляду від бунтарства до повного упокорення. Саме цьому аспекту приділяється значне місце у роботах С. Єфремова. Він аналізує соціально-філософські ідеї творчості поета, зіставляючи їх із загальнолюдськими ідеалами та християнським ученням. Великого значення він надає *християнському мотиву всепрощення,* що на його думку, проходить через усю творчість поета. Цей мотив був основою концепції Єфремова, що знайшла втілення в збірці «Шевченко» (1914), підготовленій до столітнього ювілею поета.

Ідея всепрощення є основою християнської етики; вона знайшла втілення у заповіді любити не лише ближнього свого, але й ворога. Любов є «сукупністю досконалості» [12, 319], якої повинна прагнути людина, а заклик «любіть ворогів ваших» витлумачується як прояв Божественної любові, здатність людини подолати гнів, ненависть [8].

Християнська антропологія зрівнює перед Богом праведників та грішників: всі люди грішні у своєму першородному гріхові, відтак ніхто не має права осуджувати іншого. Тому *«виникає потреба,* – зазначає М. Бердяєв, – *"всезагального порятунку", тобто реальної перемоги над*

злом» [2, 108]. Гуманістична сутність Євангельських заповідей, зокрема любити й прощати, беззаперечна: вона полягає у визнанні відповідальності суспільства за долю кожної людини й відповідальність кожної людини за долю того, хто живе поруч.

Одним із перших про Шевченка-неатеїста заговорив М. Драгоманов, для якого поет був «біблійцем», який сприймав довколишнє середовище лише крізь призму Біблії. М. Драгоманову не імпонувала Шевченкова іронія щодо безбожників, але разом із тим він характеризує Шевченка до заслання як «щирого християнина» [4]. Інший дослідник, В. Щурат, наголошував, що Шевченко зробив філософію Святого Письма своєю філософією, але не всі ремінісценції Біблії у Шевченка, на його думку, рівноцінні: «є такі, що виступають лише в характері епіграфів, є далі такі, що свідчать тільки про формальний зв'язок поем Шевченка з темами Святого Письма. Але є в кінці й такі сліди, що являються більш чи менш вірними наслідуваннями Святого Письма в змісті і в ідеї» [16,.45]. Релігійність Шевченка не брав під сумнів і А. Луначарський, який писав: *«Шевченко по-своєму був релігійним. Він любив Біблію, особливо Євангеліє. Там він часто брав свої мотиви»* [10, 11].

Сучасник В. Щурата – Г. Костельник, досліджуючи спадщину Шевченка, робить цікаву спробу визначити особливості Шевченкової віри і з'ясувати, що є Бог для нього: *«У Шевченка проявляє ся християнський, особистий Бог. Він для нього одинока правда»* [7, 7]. Своє бачення означеної вище проблеми пропонував М. Сумцов у статтях «Релігійність Шевченка» (1911) та «Гуманізм Шевченка» (1911). Шевченко – «митець з Божої ласки», який вже від народження несе в собі християнські ідеї, оскільки поезія та релігія мають спільне завдання – добробут людини. Тому домінантою творчості Шевченка є гуманістичний пафос: *«твори його повнісенькі гуманним почуттям та ласкою до усіх народів, найбільш до рідного краю, України, до всіх людей, найбільш до бідолашних жінок-покриток та їх байстрюків, до живих і померлих»* [11, 26]. Складниками гуманізму Шевченка М. Сумцов називає християнські ідеї любові до людей та, як похідні від неї, добро, прощення та братерство.

С. Єфремов у статті «Поезія всепрощення» робить висновок, що головне в творчій спадщині поета – не боротьба проти самодержавства та соціального гноблення, а ідея любові та всепрощення. Однак, як відомо, за радянських часів панувала точка зору, згідно з якою Шевченко – войовничий атеїст, борець проти всілякого гноблення людини. Акцент робився на революційній сутності його творчості [9]. Тривалий час у шевченкознавстві робилася спроба довести, що Шевченко «виходив з того, що надійним шляхом докорінних соціальних перетворень може бути лише класова боротьба трудящихся, її найвища за умов феодалізму форма – селянська революція». Тому, зрозуміло, що стаття Єфремова викликала обурення представників офіційної радянської науки. Так, Л. Хінкулов писав: *«Здається, не можна б звести на великого Кобзаря-революціонера більшого наклепу, а про те – це послідовний і логічний висновок з усього буржуазно-націоналістичного викривлення Шевченкової спадщини, і який-небудь Сергій*

Єфремов ще задовго до першої світової війни, ще в умовах деспотії самодержавства, коли кожний рядок "Кобзаря" волав, кликав до боротьби, – спокійнісенько собі писав, що "краса любові і всепрощення сяють з кожної сторінки "Кобзаря"» [13, 69].

Очевидно С. Єфремов після революції 1905 – 1907 рр. поділяв досить поширені на той час антиреволюційні настрої, був близький до релігійно-філософської течії в суспільних колах України та Росії, яка виступала проти більшовицького екстремізму, протиставляючи йому ідею суспільного миру та всепрощення. Не припускаючи насилля в суспільному житті, С. Єфремов шукав підтримки у класиків літератури, в тому числі і у творчості Шевченка. Він вважає, що мотив християнської ідеї всепрощення проходить через всю творчість Шевченка. Вперше він звертається до аналізу етико-гуманістичних поглядів поета у 1911 р., у статті «Апостол правди», що була присвячена 50-літньому ювілею з дня смерті поета. Шевченко в розумінні Єфремова – шукач істини-правди, що *«єднається у нього з милосердям», «не грізною карателькою з мечем у руці з'являється, а лагідною істотою з масличною гілкою всепрощення»* [6, 34].

Розвиваючи свою думку, Єфремов мотив прощення у Шевченка пов'язує з іншим мотивом – мотивом покарання: *«Кара всепрощенням – це найвище, до чого може... злинути людська думка, особливо взявши на увагу обставини життя Шевченкового»* [6, 35]. Показовим щодо цього є аналіз поеми «Неофіти». Говорячи про Нерона як тирана, Єфремов наголошує, що Шевченко акцентує увагу не стільки на гріхах цього правителя, скільки на можливості їх прощення. Єфремову імпонує саме той епізод поеми, де подається картина милосердя мучеників:

Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святії мученики-діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах і … тебе простять.

На нашу думку, Єфремов, досить чітко визначивши проблему, не повною мірою враховує один нюанс. Дійсно, Шевченко пророкує прощення гріхів Нерона, але не як засіб покарання, адже тирана не «скидали з того місця, де він шкодить людям» [6, 35]. Власне природна смерть, а не антропологічний чинник, сприяла зміщенню Нерона з трону. Ми вважаємо, що у поемі домінує не ідея покарання прощенням, а ідея християнського прощення гріхів людини, що лежить на смертному одрі.

Розуміючи, очевидно, що поставлена проблема не вирішена остаточно, Єфремов звертається до неї у 1912 р. у статті «Поезія всепрощення». Він переосмислює, уточнює й доповнює свої погляди на проблему прощення, підкреслюючи її концептуальне значення вже самою назвою статті. Учений зосереджує увагу переважно на творчості Шевченка

1847 – 1860 рр.: чотири твори 1847 р. («Мені однаково», «Відьма», «Не спалося, а ніч як море», «Згадайте, братія моя»); одна поезія 1848 р. («Між скалами, неначе злодій»); дві поезії 1857 р. («Москалева криниця», «Неофіти») та один вірш 1860 р. («Якось-то йдучи уночі»), а також щоденникові записи й листи років заслання та після визволення. З точки зору духовної еволюції Шевченка саме період заслання позначився найбільш вагомими морально-етичними і філософськими пошуками поета. Можна сказати, що 1847 – 1857 рр. були не лише роками фізичних випробувань, але й роками духовного гартування поета. Неодноразово у листах та щоденнику він наголошував, що солдатчина та муштра не зламали його духу, не знищили гуманний стрижень його особистості. Одержавши повідомлення про ймовірне визволення, підбиваючи підсумки свого перебування на каторзі, Шевченко писав: *«Забудем и простим темных мучителей наших, как простил милосердный человеколюбец своих жестоких распинателей»* [15, 11]. Як зазначав Л. Білецький, Шевченко після звільнення – це переродженийхристиянин, який у нових творах пропагує християнські ідеї. Тому акцент Єфремова саме на періоді заслання Шевченка й розкритті мотиву всепрощення у творах 1847 – 1860 рр. не є випадковим.

Єфремова приваблює цілісність натури поета, стійкість його переконань: *«Шевченко був крем'яний. Немов скеля та в своїх поглядах»* – зазначав він [6, 49]. Незважаючи на несприятливі умови життя (кріпацтво, стосунки з мачухою, навчання у Ширяєва…), Шевченко не втратив віри в людину, намагався зрозуміти не лише вчинки, але й їхні мотиви. Він не заперечує того факту, що Шевченко умів ненавидіти, проте, на його думку, ненависть стосувалася тиранії, несправедливості, насильства, а не людини. Через те «найкоштовнішим самоцвітом» душі Шевченка Єфремов називає саме всепрощення.

Аналізуючи поезію «Мені однаково …», він доводить, що на початку 1847 р. у поезіях Шевченка робиться спроба диференціювати гріхи на прощені й непрощені та визначити межу між тим, що можна і чого не можна пробачити. З точки зору Шевченка, як це інтерпретує Єфремов, вибачити можна образу особисту, проте *«кривду людську в широкому розумінні слова, вживлену в тій колективній кривді, що на рідний край спадає»* [6, 52], пробачити не можна.

Звертає на себе увагу той факт, що поет у творах вищазазначеного періоду активно подає різні варіації мотиву прощення особистих образ і проводить своїх героїв дев'ятьма сходинками доброчинності: від неприйняття особистої образи та невідповіддю злом на зло до молитви за кривдника [12, 107]. Так, приміром, героїня поеми «Відьма» проходить складний шлях жінки-покритки. Шевченко приходить до нового потрактування стосунків «дівчина-кріпачка – пан-спокусник». Якщо Катерина (поема «Катерина») накладає на себе руки, кидаючи немовля; Ганна (поема «Наймичка») стає наймичкою, щоб виростити сина; Марина (поема «Марина») мстить паничеві, то героїня поеми «Відьма», незважаючи

на душевні страждання, завданий паном біль, надає допомогу кривднику, коли той захворів. Навчившись лікувати травами

...вона набрала зілля
Та пішла в палати
Лічить його, помагати,.
А не проклинати.
....
А як умер, то за його
Богу помолилась [14, 613].

Реалізацію ідеї всепрощення Єфремов вбачає і в поемі Шевченка «Москалева криниця» (1857), головний герой якої Максим не пам'ятав заподіяного йому лиха. Втративши дружину, здобуте важкою працею обійстя, повернувшись з війни скаліченим, він не нарікав, бо був переконаний, що

І талан, і безталання,
Все, каже, од Бога [14, 573].

Єфремов відзначає, що Шевченків герой не замикається у собі, але йде на допомогу людям, присвячує себе служінню добру. Проте найбільшої уваги Єфремов приділяє знову поемі «Неофіти».

Якщо у статті «Апостол правди» (1911) проводиться думка, що Шевченко обмежував прощення особистими образами, то в даній роботі зміщується акцент щодо прощення. С. Єфремов доводить, що Шевченко підносить цей мотив до рівня світового закону [6, 54], оскільки не існує образ особистих та колективних, а необхідно рівно сприймати будь-яку кривду. Поема «Неофіти» розглядається на тлі біографії Шевченка. Для Єфремова важливим був той факт, що Шевченко під час заслання, перетерпівши моральний тиск та знущання, підноситься духовно. Саме це духовне зростання, на його думку, відображено у «Неофітах», де поет подає картину суду над Нероном, тираном, гріхи якого виходять за межі особистих образ. Незважаючи на те, що «тут гріх проти "святої волі" зроблено», який Шевченко не прощав нікому [6, 55], вважає Єфремов, простежується саме заклик до прощення навіть тирана. Він знову звертається до епізоду прощення у «Неофітах» саме тому, що зрозумів домінанту духовного опору над фізичною розправою: навіть тирана не можна вбивати, бо *«опір ворожому нападу на нас, – як зазначено в Тлумачній Біблії, – навіть у випадку необхідності, постійно тяжіє до збільшення сил супротивника»* [12, 107].

Єфремов сприймає Шевченка як людину, поета, який сконцентрував у собі «тугу за правдою в людських стосунках» [6, 47] на всіх рівнях. Власне, ця туга за правдою особливо актуальною була після поразки революції 1905 – 1907 років. Тому Єфремов відкидає тезу про покарання прощенням і робить

наголос на всепрощенні. Зрозуміло тепер, чому він не торкається у статті «Поезія всепрощення» характеристики Нерона як людини, не аналізує його поведінку та стиль правління, хоча у Шевченка ці аспекти широко розкриваються, а спиняється на сцені прощення тирана. Саме вона, на думку вченого, органічно поєднує подібні ж епізоди, подані в соціально-побутових поемах та ліриці. Зокрема, прощення кривдника, який має ось-ось померти, або який остаточно деградував.

Звернувшись до тексту «Неофітів», ми знайдемо ще одне підтвердження правомірності інтерпретації С. Єфремовим творчості Шевченка, зокрема 1847 – 1861 рр., як поезії всепрощення. В уста Алкіда, приреченого до смерті, поет вкладає такі слова:

Молітесь, братія! Молітесь
За ката лютого. Його
В своїх молитвах пом яніте.
Перед гординею його,
Брати мої, не поклонітесь.
Молитва Богові. А він
Нахай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає;
Уже внучата зачались,
І виростуть вони колись
Не месниками внучата тії [14, 589].

Акцент на непомсті у Шевченка – це результат його духовних шукань. Єфремов тонко відчув цей момент, зазначаючи, що всепрощення у творах поета «стоїть у зв’язку з загальногуманітарним характером всієї його поезії» [6, 56] і обумовлений поглядами Шевченка на людину як на брата, а на правду та любов як на обов’язкову основу людських стосунків.

Не залишив поза увагою С. Єфремов і поему «Гайдамаки», відзначаючи, що вона виокремлюється з «одноцілого світогляду» Шевченка. У ній Шевченко подає жахливі, криваві картини боротьби повстанців, чим протестує «проти звіря, що прокидається в людині» [6, 57]. Таку концепцію Єфремова згодом розвинув В. Барка у дослідженні «Правда Кобзаря», зазначивши, що Шевченко не брав на себе відповідальності закликати до кривавих бунтів та революцій, тобто до помсти, бо немає жодної людини без гріха, в якій би «виявилося зло, тільки різною мірою» [1, 179], а наголошував, що бажати смертної загибелі кожного злого – значить протиставляти йому іншого злого – себе, який також, в свою чергу, тепер заслуговує смерті.

У контексті даної теми варто пригадати однойменні поему та повість Шевченка «Варнак», у яких подається образ борця проти зла, що сам перетворюється на кривавого месника і сіє зло. Знаковим є фінал поеми, коли варнак, усвідомивши свої злочини, хоче накласти на себе руки, однак його рятують від цього «храми Божі» і герой «мов переродився…». Повість же

має посвяту польському письменникові Е. Желіговському, авторові оповідання «Йордан», у якому зображується нове, відроджене на християнських засадах суспільство. Окрім того, в одному з листів Т. Шевченко говорить про легендарний сюжет, у якому мова йде про блаженство душі людини, очищеної від гріха. Злочинець, зустрівши пустельника, покаявся у гріхах. Пустельник наложив на нього покуту за великі провини й наказав посадити у землю довбню, якою злочинець вбивав людей. Довбню необхідно було поливати, носячи воду ротом з яру. Якщо з довбні виросте дерево, то грішник буде прощений. Покаяник так і зробив, а за кілька років пустельник побачив його як святця під грушею із запашними плодами, що виросла із довбні.

Отже, С. Єфремов роблячи акцент на непомсті у Шевченка, робить висновок, що вона стала результатом його духовних шукань, позначених загальногуманітарним характером поезії митця.

Використані джерела

1. Барка, В. Правда Кобзаря / В. Барка. – Нью-Йорк, 1961.

2. Бердяев, Н. О назначении человека / Н. Бердяев. – Москва, 1993.

3. Білецький, Л. Віруючий Шевченко / Л. Білецький // Орлик. – 1948. – № 4.

3. Головаха, І. Світогляд Шевченка / І. Головаха // Шевченківський словник : у 2 т. – Київ, 1978. – Т. 2.

4. Драгоманов, М. Шевченко, українофіли й соціалізм / М. Драгоманов. – Львів, 1906.

5. Єфремов, С. Шевченко : збірка / С. Єфремов. – Київ, 1914.

6. Костельник, Г. Шевченко з релігійно-етичного становища / Г. Костельник. – Львів, 1910.

7. Митрохин, А. Философия религии / А. Митрохин. – Москва, 1993.

8. Назаренко, І. Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т. Г. Шевченка / І. Назаренко. – Київ, 1964.

9. Скуратівський, В. Із спостережень над поетикою Шевченка / В. Скуратівський // Сучасність. – 1994. – №3.

10. Сумцов, М. Гуманізм Шевченка / М. Сумцов // Зб. пам'яті Тараса Шевченка. – Київ, 1915.

11. Толковая Библия. – Т.3.

12. Хінкулов, Л. Т. Шевченко і його сучасникики / Л. Хінкулов. – Київ, 1962.

12. Шевченко, Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Харків, 1995.

13. Шевченко, Т. Твори: у 5т. Т 5 / Т. Шевченко. – Київ, 1985.

14. Щурат, В. Святе письмо в Шевченковій поезії / В. Щурат // Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 14 т. – Чикаго, 1959-1961. – Т.13.

Бондар Костянтин Віталійович

ШЕВЧЕНКО І ЯВЛЕНСЬКИЙ: НАРИС

Життя кожного великого поета, митця вирує у колі його друзів, знайомих, сучасників, у дрібницях повсякдення. Для нащадків вони так само цікаві й важливі, як і творчі здобутки. Досліджуючи літературні зв'язки й відносини, водночас реконструюємо живий процес творення культури. Інколи ж буває так, що пошуки по-новому висвітлюють забуті імена і другорядні епізоди, що разом з видатними явищами становлять неподільний потік минулого. Про це й говоритимемо у невеличкому нарисі.

У деяких виданнях з шевченкознавства (зокрема, у двотомному Шевченківському словнику, Оренбурзькій шевченківській енциклопедії тощо) наведені відомості про Івана Явленського – знайомого поета, офіцера, астраханського чиновника. Між іншим він був учасником Кавказької війни: служив у Ериванському карабінерному полку, вийшов у відставку і з 1851 р оселився в Астрахані, де служив чиновником з особливих доручень при канцелярії генерал-губернатора (так зазначає «Загальний перепис усіх чиновних осіб в державі на 1857 р.»). У 1857 р. відбулось й нетривале знайомство і спілкування Явленського і Шевченка. Вірогідно, вони познайомилися під час двотижневого перебування Кобзаря в Астрахані, де поет на шляху із заслання очікував пароплава до Нижнього Новгорода, а потім разом подорожували Волгою на пароплаві «Князь Пожарский». Ці події серпня-вересня 1857 р. знайшли відображення на сторінках Шевченкового щоденника, що поет його вів російсько мовою. Тут, зокрема, знаходимо автограф: «Не забывайте любящего вас И. Явленского» (3 вересня) (Шевченко Т. Собрание сочинений в 6 т. Киев: АН УССР, 1964. Т. 5. С. 116) і декілька записів Тараса Григоровича: «6 сентября. В 10 часов утра «Князь Пожарский» бросил якорь у набережной Самары. Издали эта первой гильдии отроковица весьма и даже весьма неживописна. Я вышел на берег и пошел взглянуть на эту чопорную юную купчиху. На улице попался мне И. Явленский, и мы сообща пустились созерцать город... Огромнейшая хлебная пристань на Волге, приволжский Новый Орлеан. И нет порядочного трактира. О, Русь!» (Шевченко Т. ... С. 119); «8 сентября. …Я рассчитывал, что казенные смотровые сапоги послужат мне по крайней мере до Москвы, а они и до Симбирска не дотянули, изменили, проклятые, то бишь казенные. Иван Никифорович Явленский заметил этот ущерб в моем весьма нещегольском костюме и предложил мне свои сапоги из чисел запасных, за что я ему сердечно благодарен. Сапоги его пришлись мне по ноге, и я теперь щеголяю почти в новых сапогах, вдобавок на высоких каблуках, что мне не совсем нравится, но дареному коню в зубы не смотрят» (Шевченко Т. ... С. 122); «18 сентября. Спасибо Ив. Никиф. Явленскому за то, что он отказался от завтрака и помог мне кончить превосходное прелюдие к

превосходнейшему стихотворению, которое я, если Бог поможет, перепишу завтра» (Шевченко Т. ... С. 136); «21 сентября. ...После обеда проводил моих добрых, милых спутников… и простился с ними. Они в почтовых каретах отправились в Москву… Просил Комаровского и Явленского цаловать в Москве моего старого друга М. С. Щепкина…» (Шевченко Т. ... С. 136).

Потрапивши у Шевченковий щоденник, Явленський залишився в книзі життя великого поета маленьким, але довговічним карбом. Через багато років Іван Нікіфорович пригадував ці зустрічі і написав «Замітку про Шевченка Тараса Григоровича» як коротке пояснення до малюнків поета, що були передані «Русской старине», але так і не з'явилися у друку (РВ ІРЛІ РАН, ф. 265, оп. 2, с. 3086).

Між тим життя Явленського продовжувалося і було сповнене подіями і творчими знахідками. Поволі просувалася його службова кар'єра: у 1861 р. він став керувати закладами «Брати Сапожнікови», з 1864 був повітовим, а з 1865 – губернським очільником дворянства. У цьому статусі він серед інших міських посадовців зустрічав Олександра II під час його візиту до Астрахані 1871 р. та підготував імператору подарунки: вірш «Русскому царю», книгу нарисів «От Астрахани до Астрабада» та мапи південної частини Астраханської губернії. У 1882 р. Явленський видав збірник «Драми, комедія і поема» (драми «Кто виноват», «Марфа-Посадница», «Тамара царица Грузии», комедія «Типы века» і поема «Без заглавия»). У цих творах письменник не піднімається над середнім рівнем міщанської літератури; сюжети, конфлікти та стилістика лірики і драматургії наслідувальні, декларативні та художньо недосконалі. Проте пристрасть до письменництва і любов до рідної історії спонукала колишнього чиновника пробувати свої сили в різних родах і жанрах і надавала йому оптимізму. Його рядки, з притаманним їм здоровим життєлюбством, підтверджують це:

За все, за все судьбе спасибо!
За массу горьких в жизни дней,
За боевую жизнь наиба,
За счастье в обществе друзей!
За все восторги и страданья,
Судьбе я шлю всегда привет
И за любовь, за упованье –
В святой родительский завет!
Ну, словом, нет еще момента,
Когда бы я на жизнь роптал –
И говорю без комплимента,
Судьбу бы я расцеловал!..

(РВ ІРЛІ РАН, ф. 274, оп. 1, с. 399, арк. 162-162 об.).

Про подальше життя поета-дилетанта ми майже нічого не знаємо. Точно навіть невідомий рік його смерті. В усякому разі, в одному з п'яти альбомів М. І. Семевського, видавця «Русской старины», збереглася автобіографія Явленського, датована 1891 р., в якій він, зокрема, писав: «…в настоящее

время в отставке, живу отставным, читая и вспоминая всю русскую старину…» (РВ ІРЛІ РАН, ф. 274, оп. 1, с. 399, арк. 161 об.). Пригадуючи сьогодні життя і творчість Івана Явленського, пам'ятаємо і тогочасну культуру слова та людських відносин, і прагнення до прекрасного, і провінційну жагу високих переживань, і щиру віру в особливе призначення інтелігенції, – усе те, що у численних прикладах являє невичерпна література XIX ст. дослідникові і читачеві.

Парацій Володимир Михайлович

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЧЕРЕЗ ТВОРЧІ ТА СОЦІОМЕНТАЛЬНІ ЧИННИКИ ОСМИСЛЕННЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Благословенна най буде година,
І тая хата, і село,
Що Україні принесло
З великих найбільшого сина.

Лепкий Б. Поезії.
Бережани – Тернопіль, 2005. С. 225.

Анотація. *Представлено творчі та емоційні уявлення про велич Тараса Шевченка, одного з універсальних і значимих творчих особистостей східногалицької землі (а також європейського українства) кінця XIX – початку XX ст. Богдана Лепкого. Таким чином Великий говорить про Великого.*

Ключові слова: *Богдан Лепкий, шевченкіана, дослідження, переклади, редакційна робота.*

Ці слова – беззаперечний «шевченкологічний» епіграф, який семантизує соціальний (і навіть національно-ментальний) статус українського поета, маляра, особистості. Про Тараса Шевченка можна сказати словами ще одного українського самовдосконаленого таланта – Івана Франка – і нічого нового, несподіваного та універсально-оцінюючого після цього додати неможливо: *«Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком, і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим... Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко»* [24, с. 7].

Ще за життя, але переважно після смерті він був одним з яскравих творчих провідників слов'янського світу. Та слава про нього як про своєрідний український символ вийшла далеко за межі визначеного мегаетнічного ареалу. Прикладів можна наводити дуже багато. Зупинимося лише на двох, які підтверджують вищенаведені положення. У 1899 р. у

сербському літературно-науковому часописі «Нада» («Надія») опубліковані деякі вірші Т. Шевченка. Переклад сербською мовою та їхню анотацію здійснив відомий сербський поет доктор Август Харамбашич, який у примітці до перекладу зазначив: *«Тарас Григорович Шевченко є найбільший малоруський поет, а як народний, людовий поет, найбільший між поетами усіх слов'ян»* [21, с. 14]. *«Тарас Шевченко – національний поет України»* – так писала про нього в 1911 р. німецька письменниця і перекладачка поетичного доробку Кобзаря Юлія Віргінія (справжнє ім'я: Юлія Шоерман Фільд Лансдорф) [23, с. 526].

Особистість Тараса Шевченка притягувала дослідників другої половини ХІХ ст., хоч справжнє професійне вивчення розпочалося дещо пізніше. Але вже у середині ХХ ст. український мислитель-емігрант Євген Маланюк зауважував, що *«в останні десятиліття... шевченкознавство виросло на спеціальну галузь знання»* [14, с. 77]. Часто воно мало на меті не раціональне пізнання, а було результатом формування різного ідеологічного підґрунтя. Та навіть в час вибіркового використання шевченківських думок, його слово не позбавлялося якостей національного усвідомлення. Адже й формально-ідеологічні видання завжди породжували окремий комплекс раціонального творчого доробку. А, наприклад, в українських радянських шевченкознавчих бібліографічних покажчиках 1960-х років зафіксовано близько 13830 публікацій різних жанрів [13, с. 7]. І серед них були не лише спроби, прикриваючись словами Кобзаря, доводити домінуючі ідеологеми.

Тарас Шевченко мав і індивідуально-визначених дослідників та інтерпретаторів, які вивчали, аналізували його життєвий та творчий шлях через призму історико-фактологічного позитивізму, а також обґрунтованої раціональності. Серед цієї когорти був письменник і поет, художник і літературознавець, громадський діяч і мислитель Богдан Лепкий.

Ще з дитячих років особистість та універсальна значимість Т. Шевченка почала його зацікавлювати. Вже з 1880-х років у Бережанах дитиною Б. Лепкий бере участь у різноманітних (як таємних, так і легальних) Шевченківських вечорах, декламує поетичні твори Кобзаря, навіть створює портрет цього визнаного в світовому співтоваристві беззаперечного майстра слова і пензля. І, як згадує наприкінці свого життєвого шляху Б. Лепкий, ці його дитячі шевченківські виступи й хвилювання, що їх супроводжували, пам'яталися впродовж десятиліть зрілого життя. Хоч пізніших шевченкознавчих (аналітичних і просвітницьких) повідомлень було надзвичайно багато [11, с. 184–186].

Згідно з авторською концепцією тернопільського дослідника С. Смереки, за жанрами літературної критики розподілити літературознавчу шевченкіану Б. Лепкого можна за такими критеріями:

I. Літературно-критична книга-біографія

«Про життє великого поета Тараса Шевченкав п'ятдесятилітню річницю його смерти» (Львів, 1911).

II. Літературно-критичний портрет

«Про життя і твори Тараса Шевченка» (Київ – Ляйпціг,1918).

III. Літературно-критичний нарис

«Про Шевченків "Кобзар"» (Львів, 1914); «Про твори Тараса Шевченка» (Львів, 1914).

IV. Проблемна монографія

«Про "Наймичку" поему Тараса Шевченка» (Львів, 1907); «Шевченко про мистецтво» (Зальцведен, 1920).

V. Літературно-критична стаття

«Шевченко та його доба» (Наше письменство. – Краків, 1941).

VI. Промова

«Прийди до нас» (Відень, 1917).

VII. Рецензія

«Тарас Шевченко в англійськім перекладі» (Руслан. – 1912. – 27/4 лютого. – С. 3) [19, с. 237–238]. З цією класифікацією, доповнивши її іншими шевченкознавчими виданнями Богдана Лепкого, можна погодитися.

У своїх «Писаннях» цей шевченківський дослідник та інтерпретатор відзначав: *«Здавна я носився з думкою зготовити віршовані життєписи наших визначних мужів. З одного боку диктував мені їх голос пієтизму, а з другого практична ціль – дати молодіжі нашій зразки невгнутих борців за долю й волю рідного народу. Як письменник почав я з Шевченка та Шашкевича»* [2, с. 65]. Цикл «Шевченко» вийшов друком двічі: вперше під назвою «За люд» (Краків, 1914), вдруге – «В Тарасові роковини» (Відень, 1915) [2, с. 66]. Також у поетичній творчості Б. Лепкого прослідковується окремий, відмежований ще автором, цикл віршів під назвою «Шевченко»,приурочений до століття від дня народження поета [4, с. 82].

Особливо цікавий Богдан Лепкий як дослідник, інтерпретатор, популяризатор і видавець творчого доробку Т. Шевченка. На думку одного з провідних тернопільських лепкознавців Н. Білик-Лисої, з *«...цінних книжкових видань, підготовлених Лепким для "Української Накладні", слід назвати, насамперед, одно-, три- і п'ятитомні видання творів Т. Шевченка, що з'явилися друком у 1918 – 1920 роках»* [2, с. 85]. А серед публікацій творів Тараса Шевченка та загальних шевченкознавчих осмислень, представлених у бібліографічному томі одного з якісних видань його Повного зібрання (Варшава – Львів, 1939.) поважне місце посідають дослідження, переклади, редакційна робота Богдана Лепкого. Тут навіть репродуковано його портрет з підписом «Б. Лепкий, ред. Шевченківських творів у вид. "Українська накладня" Я. Оренштайна» [27, с. 207]; представлена й характеристика Богдана Лепкого як видавця і редактора шевченківського доробку [27, с. 202–204].

Зрозуміло, окремого осмислення заслуговував «Кобзар» – книга, яка ототожнилася з Шевченком як особистістю. Її символічний та ментальний зміст притягував і творчу уяву Богдана Лепкого, що мало позитивне авторське відтворення у видавничій та аналітичній сфері. В 1941 р. у Відні накладом української книгарні Т. Савули, надруковано «Кобзар» з «життєписом та передмовою Богдана Лепкого». У короткому, але інформаційно насиченому життєписі про Тараса Шевченка [25, с. XI – XVI]

дослідник прослідковує важливі етапи життєвого та творчого шляху поета і підводить нас до розуміння (через власну інтерпретацію) соціальної змістовності Книги, а через її семантичність і до символічності Кобзаря-особистості: *«... "Кобзар" став другим євангелієм для нашого народу, а постать автора цієї книги має для нас таку велику силу, так дуже вона нам дорога і близька, що мусить бути сповнене все, що заповів нам Тарас Шевченко»* [25, с. XVI]. Через раціональне зображення дійсності, що було закладене в поезіях «Кобзаря», Тараса Шевченка інколи сприймали як світоглядного представника песимізму та фаталістичної зневіри, а це викликало обґрунтоване заперечення, зокрема в Івана Франка [20, с. 239–243]. Він менш емоційно та певною мірою на противагу Богдану Лепкому, зауважує, що *«... "Кобзар" для нас не Коран і не Євангеліє і навіть не підручник історії, чи політики, чи філософії, і вказання одної-другої помилки нічогісінько не вхибить в його вартості, бо його вартість в тім гарячім, чистім, щиро людськім почутті, яке ніколи не помиляється і, лежачи в основі всіх поступових і ліберальних програм, лишається безсмертним, хоч і як би змінилися побудовані на нім логічні програмовані конструкції»* [22, с. 173]. Але цей смисловий фон, хоч дещо академічний, на стадії синтезу відповідає думкам осмислюваного нами шевченківського творчого інтерпретатора.

Серед шевченкознавчих робіт Богдана Лепкого своєрідним політико-футуристичним і соціальним аналізом виділяється дослідження про значимість та змістовність «Заповіту» [5, с. 20–31]. Для Б. Лепкого шевченківський «Заповіт» – *«це справжній заповіт поета, його прощання з рідним народом в момент, коли поет глядів смерті в очі»* [5, с. 24]. «Заповіт» – *«це вірш, який має виїмкове значіння в нашій літературі. Він має в собі повагу державного гімну, і похоронного маршу, і боєвої сурми. Це невблаганний імператив, кинений народові його найбільшим інтелектуалом, його найсильнішою одиницею»* [5, с. 29]. *«75 літ минає з тої хвилини, а вірш, мовби нині виходив з душі автора, він справджується, переходить з паперу в життя – він мусить сповнитися до останнього слова»* [5, с. 31]. Важко навіть спробувати оригінальніше та одночасно раціонально і сенсуалістично атрибутувати духовний (внутрішній) та соціальний (зовнішньовідтворений) впливовий зміст поетичного слова «Заповіту».

На думку Б. Лепкого в своїх поезіях Тарас Шевченко *«... розсипав він всі ті скарби... всі тії невиповіджені чари, всі тії зерна нашої невмирущої сили»* [8, с. 6]. А ідея окремого сюжетного порівняння Шевченкової «Тополі» (перетворення дівчини на тополю) з Овідієвими «Метаморфозами» про Філемона і Бавкиду (перетворення на галуззя), розкриває перед нами цінність несподіваних авторських компаративістичних аналогів, який бачить поетико-емоційний підхід Шевченка, порівняно з Овідієм, як образніший і талановитіший [19, с. 241].

Визначальна роль належить Богдану Лепкому як перекладачу Шевченкових поетичних творів. Це було надзвичайно важливим і навіть прагматичним завданням, адже, на думку В. Мельничайка (з якою ми

беззаперечно погоджуємося): *«Художній переклад – ефективний засіб взаємного пізнання народів, обміну духовними цінностями. Тим більше, між такими близькими генетично і територіально народами, як український і польський»*[15, с. 61]. Таким чином *«... Богдан Лепкий прагнув донести і доносив полум'яне слово нашого Кобзаря до польської читацької громади, в міру сил і можливостей сприяв популяризації його творів, а отже й української літератури, за межами України». І серед цих перекладів віднаходилися й «зразки високого рівня майстерності»* [15, с. 66]. Зокрема, в 14-му томі згаданого видання Повного зібрання творів Т. Шевченка (Варшава – Львів, 1936.) містяться переклади польською мовою його поетичного доробку (101 твір у 106 перекладах, з них 48 перекладено вперше). І майже четверта частина з них (25 поетичних творів) перекладена Богданом Лепким, який до того ж був і редактором видання. Серед Лепківських перекладів такі значні за обсягом і змістовністю твори як «Посланіє до земляків», «Сон», «Великий льох», «Неофіти», «Тополя», «Катерина», «Думи мої» та інші [4, с. 83; 15, с. 61–62].

У своїй шевченкіані Б. Лепкий звертався до допоміжних галузей літературознавства, зокрема бібліографії. Так, у 1936 р. для вищезазначеного тому Повного зібрання творів Шевченка він уклав у співавторстві з Павлом Зайцевим, бібліографію дотогочасних перекладів віршів Кобзаря польською мовою [19, с. 238]. *«Редактор цього тому Б. Лепкий розпочав свою працю від збирання бібліографії попередніх перекладів та критичного їх опрацювання»*[26, с. 3].

Того ж року накладом Українського наукового інституту (Варшава) видано окремий том поезій Тараса Шевченка в перекладі польською мовою. Серед перекладачів названо й Богдана Лепкого, який переклав 22 поетичних твори, зокрема такі визначальні з «Кобзаря», як «Тополя», «Думка», «Катерина» [28, s. 14–22, 26–50]. Він у співавторстві з Павлом Зайцевим друкує в цій збірці й згадані «Бібліографічні зауваги», також в перекладі польською мовою [28, s. 313–376]. Для цієї книги шевченківських поезій Б. Лепким і В. Дорошенком була «спеціально зібрана та перший раз детально опрацьована бібліографія дотогочасних перекладів польською мовою», про що було окремо зазначено в передмові [28, s. 4].

У 1915 р. накладом Спілки визволення України видано у Відні надзвичайно проблемне дослідження Богдана Лепкого «Чим жива українська література», де вже з перших слів він виводить нас на власну апріорну константу: *«Є люди, які мають особливий дар зніматися понад буденні хвилі, котрі сильніше думають і чують... – це поети... Коли поет зворушує нас до сліз або побуджує до щирого сміху, коли після його творів ми задумуємось чи сумуємо або здригаємося і почуваємо нові сили й нову охоту до праці й боротьби – так значить він дійсно поет»* [10, с. 2–3]. Під таку категорію поета Б. Лепкий підводить і Шевченка, відшуковуючи та осмислюючи фактори психоментальної мотивації його появи на поетичному й громадському обрії України (логічний зміст появи сміливця на небосхилі духовного та національного занепаду). Думка ця закладена в словах:

«...явився геній, котрий має відвагу цілком сміло, щиро, явно, і славно поставити українське питання. Був ним Тарас Шевченко... Цілі віки ми чекали на нього» [10, с.1 2; 19, с. 238]. «Вище покликання» появи в Україні Т. Шевченка – смислова константа психологічної мотивації його творчого й життєвого шляху, закладена в основі концепції Богдана Лепкого; використовуючи зразок своєрідної емоційно-образної вербальності він формулює нову естетичну форму характеристики шевченківської творчості й поетичного таланту; якість біографічного методу, аналітичне вміння через особу автора розкрити сутність його поетичного твору – перед нами постають соціологічні прийоми, чи не вперше використані Б. Лепким при аналізі життя та діяльності Тараса Шевченка [18. с. 240].

Як зауважує Н. Білик-Лиса, *«...найцікавішим доробком на ниві шевченкознавства стала наукова праця Б. Лепкого "Про життя і твори Тараса Шевченка"»*, вперше видана в 1918 р. у Венцлярі. Автор подав детальну біографію Шевченка, на тлі якої майстерно проаналізував творчу спадщину Кобзаря. Позбавлена сухого академізму розвідка Лепкого відкрила перед читачем світ шевченківського полум'яного слова, яке будило зі сну, вселяло віру у воскресіння України, породило надію на відродження української державності... Автор підніс значення Кобзаря як національного пророка, під впливом ідей якого розвивалася й продовжується боротьба за незалежність України. У цьому й полягає соборницьке прочитання Лепким спадщини Тараса Шевченка [2, с. 83]. Всі аспекти життєвого та творчого шляху Тараса Шевченка прослідкував та проаналізував Богдан Лепкий у цілісно представленій біографії Кобзаря: життєві негаразди та успіхи, поетичні, прозові, малярські досягнення, епоха заслання, смерть українського Таланта й проблеми, пов'язані з його перезахороненням, символічне бачення Шевченка і Тарасової могили – нічого не пройшло повз його пізнавальну увагу та раціональну змістовність [12, с. 209]. Підсумовуючи своє дослідження Богдан Лепкий якісно осмислив універсальну значимість Шевченка, який своїм життям, *«...своєю наскрізь українською вдачею дав нам приклад доброго, ідейного українського патріота, непохитного борця за волю, натхненного апостола правди, миру і братання. Він слово наше зробив струною, що грає, і мечем,що рубає, універсальним інструментом наших думок і почувань, а визволивши його з рабських оков блазня-веселуна і наймита-послухача, поставив на сторожі спочатку окремішності національної, а далі й незалежності державної. Він народ, покраяний кордонами, баламучений ворожими закликами, розбитий всілякими програмами, гуртував, збирав докупи і єднав в один великий український народ»* [12, с. 194]. А на думку С. Смереки, *«Монографія "Про життя і твори Тараса Шевченка" подає вимкінчений образ поета-громадянина, гуманіста, віруючої людини, яка несла в собі світлу енергію поезії для народу»* [19, с. 241].

Слова, фрази, стилістика і символіка слів, смислові різноманіття думок – все це не протирічить возвеличеній ноостратичній синтезності: Тарас Шевченко, особливо через інтепретативне сприйняття Богдана

Лепкого, постає величним, геніальним і, головне, несе в собі символічний та провісницький зміст минулого, сучасного, майбутнього українства. Це було дещо апріорі, але це була авторська правда, яка не потребувала формалістичної гіперболізації на догоду ідеологемам.

Згадане окреме дослідження «Про життя і твори Тараса Шевченка» готувалося як своєрідна передмова до Повного видання творів Кобзаря у п'яти томах. І взагалі, тогочасний (на 1918 р.) співробітник Богдана Лепкого Ю. Геник-Березовський відзначав, що *«редакція творів Т. Шевченка та їх критична оцінка довгий час були останнім словом у Шевченкознавстві...»*[2, с. 85]. А загалом *«Лепкий зредагував 62 томи творів українських класиків, впорядкувавши кожен з них ґрунтовними дослідженнями з життя та творчості письменників (зокрема використав цінні архівні матеріали у роботі над повним виданням творів Т. Шевченка і Марка Вовчка), коментарями, примітками та портретами авторів, які, в більшості, вийшли з-під пера самого редактора»* [2, с. 85]. Це була універсальна робота, проведена з використанням авторського як творчого (наукового, аналітичного, популярного), так і організаційного потенціалу.

«Шевченко і його доба» – окремий розділ літературознавчого дослідження Б. Лепкого «Наше письменство» [9, с. 59–66]; дослідження про епоху, «коли здавалося, що валиться старий світ і твориться новий» [9, с. 59]. Тоді *«українському народові, що втратив свою державність, бракувало духовного провідника, бракувало людини, що була б утіленням ідеї відродження. Тією великою людиною став Т а р а с Ш е в ч е н к о... геніальний поет і центральна постать українського відродження»* [9, с. 60]. Богдан Лепкий, уже як академічний дослідник і одночасно емоційний інтерпретатор глибоко аналізує поетичну та прозову творчість Кобзаря [9, с. 9, 60–65]. Зазначаючи при цьому окремі значимі соціохарактерні сентенції: *«Геніального поета доповнювала велика людина, добра, здібна до прощення, але разом з тим безкомпромісова і невгнута в своїх політичних поглядах»* [9, с. 66]. *«На Шевченковій поезії виховалися цілі покоління. Для світа він став представником і мірилом творчої спроможності українського духа, втіленням національного генія»* [9, с. 66].

Богдан Лепкий у своїх публікаціях виводить ще й деякі інші цікаві, інколи новаційні для свого часу (але аксіоматичні для сьогодення) висновки. Шевченко не неук, а блискуче освічений європеєць – таким, наприклад, постає Кобзар в інтерпретуванні Богдана Лепкого, викладеного в дослідженні «Шевченко про мистецтво» (Зальцведель, 1920) [2, с. 84]. У цій публікації він продовжує на фактологічному фоні розвивати відповідні твердження щодо універсальності таланту Тараса Шевченка: *«Та не тільки, як поет, став славний Шевченко. Його малярські і графічні твори цінилися й ціняться також дуже високо. Його офорти (мідерити) знавці порівнюють з такими ж працями великого Рембрандта»* (особливо у вмінні передати емоційність природи, або пластику людського тіла). *«І в малярстві він сказав не одне нове слово та поклав основи під нове побутове й історичне малярство»* [9, с. 66].

Невеличка за об'ємом, але надзвичайно інформативна стаття Богдана Лепкого «Шевченко про Україну», в якій вчений та літератор чітко та позитивістськи прослідковує окремий етап життя поета (1845–1846 рр.), коли він активно включався в процес пізнання українських старожитностей [5, с. 15–20]. У наші дні ця проблема вже не є дослідницькою перспективою, але для початку XX ст. це була доволі нова фактологічна добірка.

Дослідницька та популяризаторська шевченкіана підводять Б. Лепкого до вірного синтезного завершення і так майже аксіоматичного силогізму: *«Як людина такої великої міри й такої незвичайної сили, переломив кордони й з'єдинив народ... його ідеї стали ідеями цілого народу, його змагання – змаганням загалу»* [9, с. 66].

У 1916 р. у віденській друкарні Мехітаристів (вірменської католицької конгрегації, заснованої ченцем Петром Мехітаром у Константинополі, яка згодом перемістилася до Відня; вона мала свою друкарню і випустила чимало українських книг) коштом «Української культурної ради» видано бібліографічний покажчик Івана Чепиги «Українська літературна продукція на еміграції у Відні» (де охоплено період від серпня 1914 до травня 1916 р.). У цьому переліку книжок згадано також ряд різно-тематичних шевченкознавчих (чи дотичних до проблеми) публікацій Богдана Лепкого, зокрема «Чим жива українська література?» (видання Спілки визволення України; Відень, 1915 р.); «В Тарасові роковини» (видано коштом і заходами Товариства «Просвіта»; з друкарні Ад. Гольгавзена у Відні, 1915 р.) [1, с. 9, 12–13]. Ймовірно Б. Лепкий був причетний і до видання у 1914 – 1915 рр. Спілкою визволення України вибраних поезій з «Кобзаря» в двох частинах [1, с. 16], оскільки відома його участь в громадсько-просвітницькій роботі цього українського національного об'єднання в австрійській столиці.

Промови на урочистостях займають окремий надзвичайно пізнавальний та емоційний пласт Лепківської шевченкіани. Їх публікації є якісною творчою добіркою Б. Лепкого, яка представляє його як інтелектуала, оратора, великого мислителя та навіть провісника. Про це можна говорити окремо, тому ми розкриємо та проаналізуємо проблему лише тезисно. Так, під час промови на концерті на честь Тараса Шевченка, який було проведено українськими організаціями у Відні 7 липня 1917 р., Богдан Лепкий говорив про Кобзаря: *«Він дарував нам не тільки найцінніші твори, але дав нам своє життя, мов якийсь прегарний, поетичний твір. Нема в Нього бойової лінії між думкою і словом, між словом і ділом, між поезією і життям. Є один Тарас Шевченко, найбільший і дійсно великий український поет»*. Він *«був мистцем нашого слова... був арфою золотострунною, на якій українська природа й українська душа виграла свою найповнішу пісню щастя і горя, свій псалом віри, надії й любові: віри в народ, надії на працю й безнастанний поступ, любові до життя... І не тільки поетом-мистцем, не тільки серцем, він був також найяснішим умом народу. Перевів ревізію історичних поглядів, пірнув у глибину суспільного побуту, на дно селянської нужди і з тої чорної безодні добув блискучі цінності, про які ми не знали, добув безцінні скарби*

української псіхе – усьвідомив нас... Був учителем нашим, благим і кротким, ясного розуму повним... І кого ж нам кликати нині, як не Його» [17, с. 4–5].

У виголошеній промові на Шевченковому святкуванні, яке відбулося в Берліні 12 березня 1920 р. [5,с. 5–15], Богдан Лепкий відчуває поєднання кривавого минулого (шевченківського) з кривавим сучасним (лепківським), «коли ворожий орел довбе ребра українського Прометея». І тому співзвучними до відповідного майбутнього залишаються слова Каменяра: «За кого ж ти розпинався, Христе, Сину Божий» [5, с. 5–7]. Запропоновану тут коротку історичну довідку про Т. Шевченка [5, с. 8–13] Богдан Лепкий завершує такою символічною ремаркою: *«Тим то стоїть він тепер на сторожі над рідною землею і дожидає моменту, коли його "Заповіт" буде сповнений...»* [5, с. 13]. І завершує наш земляк виступ такими словами: *«Тернистий шлях і недостиженою осталася прегарна ціль поета. Та нам, його нащадкам, остається дальше верстати цю дорогу, дальше йти, поки не дійдемо там, де він нас спровадив, бо в творах великих геніїв людства криється невблаганний імператив вічного прогресу»* [5, с. 14–15].

«Життя мертвих – у пам'яті живих» – говорив римський поет I тис. до н. е. Горацій. Тарас Шевченко залишився визнаним і після смерті, перетворюючись на своєрідний метафізичний національний символ. Але одночасно був невизнаним царською адміністрацією. Дуже суттєвий приклад: барельєф з його зображенням представлено в лютому 1862 р. для розташування на монументі «Тисячоліття Росії» серед вибраних найвизначніших письменників епохи (що було знаменним доказом тогочасної загальнослов'янської значимості Т. Шевченка), але з особистого наказу царя Олександра II подібну акцію заборонили [6, с. 376–377]. Тому в образі Тараса Шевченка перед нами завжди поставатиме особистість одночасно велична, геніальна, символічна й трагічна.Щовсебічно відтворилося в одному з таких собі зразків шевченкознавчої «меморіальної» поезії Богдана Лепкого – «Поетові похорони»:

Умер поет – далеко, на півночі,
У городі непривітнім, чужім;
А хто ж йому закриє сонні очі
Китайкою, заплаче хто по нім?...
А там народ, цілий народ як море,
Хвилюється, іде вперед, шумить...
Не вмер поет! Його втомило горе.
Схилив чоло і задрімав на мить.[5, с. 32].

Через величність та семантичну вираженість Тараса Шевченка символічного змісту набула й могила Кобзаря – об'єкт постійної уваги українського націотворчого соціуму. Так, в урядовій газеті Української Центральної Ради «Нова Рада» від 10.04.1918 р. було надруковано таку замітку: *«Упорядкування могили Т. Шевченка. 09.04.18 в надзвичайному зібранні губернської народної управи постановлено:*

1. Затвердити зроблені нею видатки в 14,5 тис. крб. На упорядкування могили Шевченка.

2. *Доручити управі, по згоді з Канівською повітовою управою, розробити загальний план про впорядкування і утримання вигляду могили, скласти потрібний обрахунок.*

3. *Доручити управі звернутися до всіх громадських інституцій з пропозицією прийняти участь своїм коштом у справі утримання достойного вигляду могили ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА»* [16, с. 3].

Символічну значимість та духовну нетлінність національно-свідомої аури, закладену в пам'ятному змісті Шевченкової могили, розумів і Богдан Лепкий. В його уяві Шевченкова могила «постає як символ українського духу, як джерело містичної сили нації», до якої ведуть «усі шляхи, там з'єднуються вчора, сьогодні завтра» [4, с. 85]. *«Тут лежить Тарас Шевченко донині, а високий залізний хрест видно справді і то щораз дальше, не тільки на цілу Україну, але й на увесь світ. Чим раз ширше й голосніше оповіщає він цілому мирові "чия правда, чия кривда і чиї ми діти"»* [7, с. 47]. А у вірші «На Тарасовій могилі», як зауважує Н. Білик-Лиса, він зобразив Кобзаря як приклад громадянина-патріота до свого покоління, «що втратило честь», приспало національну гідність [2, с. 62].

Завершальною репризою пізнання та осмислення Шевченка як особистості, суспільно-національного провісника, символу українства, в якій закладено загальний ціннісний зміст про ШЕВЧЕНКА, можуть бути слова Богдана Лепкого: *«Нема другого поета, котрий для свого народу зробив би стільки, що Тарас Шевченко. Він розбудив його від сну, вдунув нове життя, об'єдинив, просвітив, і виписав огненними словами науку на будучність – куди і як іти, як гідно жити і славно вмирати, як покланятися одній хіба правді на землі, як за рідну землю, за святу справу треба покласти душу і тіло. Так, як Він...*

Нема поета, в котрім душа народу, всі його багаті дари, всі всі кривди і радості, мрії і сподівання, знайшли би такий повний, прегарний і щирий вислів, як в творах Шевченка. Багатство чуття, відвага думки, сила і щирість вислову б'ють з кожної сторінки його безсмертного «Кобзаря» і не слабнуть ніколи, як не слабне проміння сонця» [10, с. 13].

Через вивчення, пізнання, аналіз, інтерпретацію величі Кобзаря прослідковується інтелектуальна, творча та мислительська велич самого Богдана Лепкого. Його переосмислення й перевидання шевченкіани відкрили новий етап популяризації українського творчого універсуму, який не втрачає своїх позицій і сьогодні. Адже *«Поетична шевченкіана постійно перебуває у полі зору вчителів української мови та літератури»*. І власне до Шевченківського уроку «вдячним матеріалом» може бути «поезія Богдана Лепкого» [3, с. 374]. Доповнимо: не лише поезія.

«Лепківська шевченкіана є однією з найбільш повних, вивершених, глибоко осмислених» [4, с. 81]. На думку Ф. Погребенника, *«він оживив образ Шевченка, наблизивши його до сучасності розкриттям смислу життя, присвяченого народові… Продовжуючи традиції Т. Шевченка, Б. Лепкий став голосом народу, співцем України, рідного Поділля...»* [18, с. 14–15]. Богдан Лепкий відкрив нам Шевченка ще раз і, відкривши Кобзаря,

обезсмертив себе перед нащадками. Як вірно відзначив Віктор Гюго: *«Великі люди самі зводять собі п'єдестал; статую зводить майбутнє»*. Шевченкіана Богдана Лепкого заклала наріжний камінь у творчий фундамент його п'єдесталу, а сучасне раціональне українство беззаперечно звело на п'єдесталі величну скульптуру. Так і утримується нерозривною шекспірівська «століття пов'язуюча нитка».

Використані джерела

1. Бібліотечний вісник. – 1994. – № 3.
2. Білик, Н. Богдан Лепкий: життя та діяльність / Н. Білик. – Тернопіль, 2001.
3. Вашків, Л. Поетична Шевченкіана Богдана Лепкого на уроках української літератури в сучасній школі / Л. Вашків // Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ ст. – Тернопіль, 1998.
4. Дирда, Н. Тарас Шевченко в літературно-естетичній концепції Богдана Лепкого / Н. Дирда // Високе небо Богдана Лепкого. – Бережани – Тернопіль, 2001.
5. Достойно єсть : збірка в Шевченкові роковини. – Вецляр, 1920.
6. Кирило-Мефодіївське товариство Т. 2. – Київ,1990.
7. Лепкий, Б. Про життє великого поета Тараса Шевченка: в п'ятдесятилітню річницю його смерти / Б. Лепкий. – Львів, 1911.
8. Лепкий, Б. Про Шевченків «Кобзар». В сотні роковини уродин поета / Б. Лепкий. – Львів, 1914.
9. Лепкий, Б. Наше письменство: короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів / Б. Лепкий. – Краків, 1941.
10. Лепкий, Б. Чим жива українська література? / Б. Лепкий. – Відень, 1915.
11. Лепкий, Б. Казка мойого життя / Б. Лепкий. – Івано-Франківськ,1998.
12. Лепкий, Б. Життєпис Тараса Шевченка / Б. Лепкий. – Івано-Франківськ, 2004.
13. Марахов, Г. Т. Г. Шевченко в колі сучасників / Г. Марахов. – Київ, 1976.
14. Маланюк, Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – Київ, 1992.
15. Мельничайко, В. Поезії Тараса Шевченка в перекладі Богдана Лепкого польською мовою / Є. Мельничайко // Богдан Лепкий – видатний український письменник. – Тернопіль,1993.
16. Нова Рада. – 1918. – 10 квітня.
17. Прийди до нас / написав Б. Лепкий. – Відень,1917.
18. Погребенник, Ф. Богдан Лепкий / Ф. Погребенник // Лепкий Б. Твори в 2 т. – Київ, 1997. – Т. 1.
19. Смерека, С. Концепція творчості Т. Шевченка в літературознавчій спадщині Б. Лепкого / С. Смерека // Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ ст. – Тернопіль, 1998.

20. Франко, І. Зібрання творів в 50 т. / І. Франко. – Київ, 1980. – Т. 27
21. Франко, І. Зібрання творів в 50 т. / І. Франко. – Київ, 1981. – Т. 32.
22. Франко, І. Зібрання творів в 50 т. / І. Франко. – Київ, 1982. – Т. 35.
23. Франко, І. Зібрання творів в 50 т. / І. Франко. – Київ, 1983. – Т. 38.
24. Франко, І. Твори в 20 т. / І. Франко. – Київ, 1955. – Т. 17.
25. Шевченко, Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Відень,1941.
26. Шевченко, Т. Повне видання творів / Т. Шевченко. – Варшава ; Львів, 1936. – Т. 14.
27. Шевченко, Т. Повне видання творів / Т. Шевченко. – Варшава ; Львів, 1939. – Т. 16.
28. Szewczenko, T. Poezje / T. Szewczenko ;pod redakcja Pawla Zajcewa.– Warszawa,1936.

Федоренко Дмитро Тимофійович

Федоренко Ольга Борисівна

БУРЕМНИЙ КОБЗАР В СУДЖЕННЯХ АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Погляд у минуле століття

В яких кутках світу не проживали б українці, вони скрізь і завжди дотримуються українського менталітету, мови, культури, символів національної віри, вшановують наших героїв. Особливе місце в цьому належить Тарасу Григоровичу Шевченку.

Серед країн, у яких великою є українська діаспора, найбільшими, найпершими слід назвати Сполучені Штати Америки. Тут діє Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка, в рамках якого плідно працює Філологічна секція, що видає серії книг «Записки Національного Товариства Шевченка», «Бібліотека Українознавства» тощо.

Скільки Шевченкових перлин українською мовою видано в Америці! Тут і повне зібрання творів, і окремі твори, об'єднані в тематичні збірки, і окремі дослідницькі праці, що побачили світ у різні часи. Наприклад:
Шевченко Тарас. Твори. Повне видання. 1959.
Шевченко Т. Повне видання творів / за ред. П. Зайцева. 1955.

А скільки тематичних збірок, томиків в Америці побачили світ?! Не вистачить паперу,щоб описати всі, тому зупинимось лише на минулостолітніх публікаціях, які становлять історичну та бібліографічну рідкість. Це, насамперед: Тарас Шевченко. Твори. 1959–1963; Тарас Шевченко. Кобзар. 1952–1954; Тарас Шевченко. Кобзар. 1953 та ін.

А море окремих книг – досліджень творів Т. Г. Шевченка, що становлять самостійну бібліотеку різних вищих шкіл тощо. Кожне видання по-своєму цінне, виконало чи й нині виконує свою науково-популярну, пізнавальну чи

виховну функції. В англомовній країні наш геній – Кобзар звучить рідною українською мовою! Глобальний погляд на світобудову і літературний процес в ній підтверджує: це справді Буремний, ще й Безсмертний Кобзар! Посудіть самі, чого варті такі видання:

– Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. 1949;

– У століття смерті Тараса Шевченка. 1962;

– Маланюк Є. Ранній Шевченко. Пояснювальні статті до І т. Повного видання творів Т. Шевченка. 1959.

А яка ж багата палітра Шевченкових творів, що цитуються американськими авторами. Це поетичні твори «Чигирин», «Суботів», «Сон», «Кавказ», «До Основ'яненка» та велика кількість інших віршованих творів Шевченка, усі поеми і балади «Гайдамаки», «Мені тринадцятий минало», «Чернець», усі повісті талановитого українського письменника, світового генія Тараса Григоровича Шевченка.

Українські дослідники з Америки у своїх аналітичних працях використовують американські видання, а в окремих випадках (місцях дослідження) заокеанські шевченкознавці залучають публікації з України. Наприклад, у доповіді на Науковій Конференції Наукового Товариства ім. Шевченка в Злучених Державах Америки 7 березня 1964 р. «Шевченко – лірик» К. Кисілевський цитує твори, видані в Парижі, Мюнхені, Варшаві, Києві, Львові, Москві та ін.

Енциклопедичний характер має збірник, виданий Науковим Товариством ім. Шевченка, «Шевченко і ми» [3]. Томик, як прийнято, відкривається передмовою професора, доктора В. Стецюка (с. 7–8), а далі міститься слово Романа Смаль-Стоцького, проголошене під час відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні (с. 9–18). Вся промова Р. Смаль-Стоцького пронизана духом яскравого українського патріотизму, нездоланної свободи, боротьби за національну незалежність.

Друга промова Р. Смаль-Стоцького опублікована в цьому ж збірнику під назвою «Шевченко – наш сучасник». Промова, виголошена на шевченківському святі курсів українознавства на Союзівці 27 серпня 1964 року, в декількох місцях набуває національних суджень, але в цілому – це ґрунтовний аналіз Шевченкового ідейно-політичного, життєвого і поетичного послання «Мертвим і живим і ненародженим землякам в Україні і не в Україні – моє дружнє посланіє». Р. Смаль-Стоцький пише: *«Так, Шевченко свідомо хотів бути нашим сучасником-громадянином, він був глибоко переконаним, що проповідує такі цінності життя, яких не змінить ніякий технічний поступ, бо вони вічні, Божі. Шевченко кладе поста на рівні з пророками", яких "Господь, любля своїх людей" посилає на Землю людям "свою любов благовістить, святому розуму учнів, як в світі жити»…* (с. 19).

Вся промова – стаття Р. Смаль-Стоцького (с. 18–27) присвячена генію Т. Г. Шевченка, сучасності всіх країн, у тому числі України й Америки, і не випадково автор закінчує свою розвідку "нашому" правдивому реалісту":

Ми віруєм Твоїй силі і слову живому,
Встане правда, встане воля, і Тобі
Поклоняться всі язики во ежи і віки
(«Шевченко і ми». – С. 27)

Важко в цьому томику промов і статей, присвячених Т. Г. Шевченку, виділити головну чи основну – вони всі і кожна зокрема є основними, визначальними, важливими та дорогоцінними. І все ж варто окремо зупинитися на багатоплановому дослідженні професора, доктора наук Василя Стецюка «Шевченко – Апостол Правди». (Доповідь [у скороченні], виголошена в 150-річчя з дня народження Шевченка на Шевченківській Академії в Джерсі Сіті, Н. Дж., 15 березня 1964. С. 28–57). Весь тон і мова досить великої за об'ємом статті величава, закликає відчути радість втіхи, болю, терпіння, розуміння поривів і любові до всього, що є своє, рідне, до чого закликав Шевченко. *«Це та любов, що переростає в силу морального обов'язку, що дає задоволення і спокій у серці, зокрема тоді, коли поет душею переноситься на рідну Батьківщину»* (В. Стецюк. Названа праця. С. 28–29)

І ніби сам перемчу
Хоч на годину на Вкраїну,
На неї гляну, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю
Так любо серце відпочине.
(«То так і я тепер пишу»)

Т. Г. Шевченко у славній розвідці В. Стецюка – як геній порівняний з І. Франком, Гете і Шиллером, Шекспіром і Байроном, Міцкевичем, Данте і Тассо, Петраркою і Словацьким, навіть з Пушкіним, і все ж – це новий поет, талант, окремий Геній України Тарас Шевченко. Щедро, але доречно пригадати, що наш Геній, немов проповідник, заявляє перед Богом:

Ми віруєм Твоїй силі і Слову живому:
Встане правда, встане воля і Тобі одному
Поклоняться всі язики, во віки і вічно…
(«Кавказ»)

Ми вдячні за те, що професор В. Стецюк воскрешає для нас одного з перших шевченкознавців Павлика Свенціцького, який ще в 1871 р. у невеличкій брошурі, виданій у Львові під назвою «Вік XIX в діях української літератури», ставить відомих поетів-геніїв століття, включаючи Гете, Шиллера… Пушкіна – *«окремий рівносильний – України Геній, Тарас Шевченко… Не один, не сотня, а тисячі тих, що не знали вчора, хто їх батько, ненька, знайшли в Україні свою долю… Тому то могутній геній Шевченко перевершив геніїв: Байрона, Гьоте, Міцкевича…, бо Шевченка розуміють, слухають і разом з ним співають мільйони!.. Тим він великий, тим і вищий понад усіх поетів… Це Божий посланець…»* («Шевченко і ми». С. 30). Отак просто і піднесено, величаво і натхненно, спокусливо і

безапеляційно вчений препарує світове значення Т. Г. Шевченка на сучасний лад 150-річчя від дня народження Генія.

Усі проблеми і перипетії життя, оспівування людської радості, жалю, горя, різних людських почуттів, все, що притаманне людськості, все, що помічене Шевченком, у тому числі і чарівна природа України, і знайшло відображення у його творчості, добре помітив професор Василь Стецюк і благословив у своїй доповіді 15 березня 1964 р. з нагоди 150-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка, співця України.

Коли уважно проаналізувати використані Стецюком джерела, побачимо, що доктор наук залучив майже всі відомі на той час публікації, що побачили світ у Росії, Україні, Великій Британії, Німеччині, причому йдеться не про одну публікацію в Києві, а про десятки в різні часові епохи, через що доповідь В. Стецюка можна розглядати як невелику енциклопедію. Відчувається, що доктор, професор В. Стецюк добре володіє предметом свого дослідження. Його слова доходять до серця кожного читача, закликають прочитати до кінця і спонукають познайомитися з іншими творами томика «Шевченко і ми». Василь Стецюк, упорядковуючи томик досліджень про життя і творчість Т. Г. Шевченка, зовсім не випадково включив твори Івана Кедрина «Шевченкові ідеї – політичний дороговказ» (с. 58–65); Пантелеймона Коваліва «Шевченко як поет і громадянин» (с. 66–75); Володимира Яніва «Сліди в'язничних переживань у Шевченковій поезії» та інші.

Ніби для читача-початківця Шевченкових шедеврів, ніби для знайомства зарубіжних українців з Шевченковими хмарочосами В. Стецюк включає до томика-збірки легкокрилі шедеври «Московська церковна політика в часах Шевченка» Василя Ленцика (с. 112–119); «Шевченко і заснування Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові» Григора Лужницького (с. 120–125); «Промова в 50-річчя смерті Шевченка» та «Промова в 121-шу річницю з дня народження Шевченка» – обидві Богдана Лепкого (с. 147–153).

З інших досліджень Костя Кисілевського, Оксани Дучимінської, Володимира Безушка та Володимира Радзикевича («Шевченко – лірик», «Василь Доманицький – редактор першого повного "Кобзаря" Шевченка», «Невисловлені думки Т. Шевченка в поемі "Гоголю" ("За думою дума роєм вилітає"») – с. 76–96; с. 125–126; с. 154–156) Шевченко теж окрилений, справедливий, справді народний. Зрозуміло, що, розраховуючи на американських читачів-українців, видавці однотомника досліджень життя і творчості Т. Г. Шевченка кожну статтю супроводжують вельми докладними примітками, поясненнями, використаними джерелами, що непогано і для читачів України.

Крім того, слід зазначити, що дві внутрішні палітурні сторінки використані видавцями ретельно, доречно і позитивно. Наприклад, друга сторінка палітурки повідомляє читачам «Видання Наукового Товариства ім. Шевченка на еміграції» таке:

А. В серії "Записок НТШ" від т. 156 до т. 179;

Б. В серії "Бібліотеки Українознавства" (сім джерел публікацій).

На третій сторінці обкладинки продовження публікацій «Записок НТШ» до 15 пункту включно, а також:

В. Чужомовні резюме виголошених доповідей (Історично-Філософська Секція, Математично-Природописно-Лікарська секція).

Г. Інші видання (чи не найоб'ємніший розділ).

31-й том «Шевченко і ми». Збірник філологічної секції для відзначення 150-річчя з дня народження патрона НТШ Америки – приклад для всіх публікацій наукових досліджень в Україні.

Використані джерела

Автори оглянули дослідження творчості Т. Г. Шевченка у рідкісних джерелах – виданнях української діаспори Канади й Америки.

1. Світи Тараса Шевченка : зб. ст. до 175-річчя з дня народж. поета / ред. : Л. Залеська Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. – Нью-Йорк, 1991. – 488 с.
2. Смаль-Стоцький, С. Т. Шевченко : інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Нью-Йорк ; Париж ; Торонто, 1965. – 239 с.
3. Шевченко і ми : зб. доп. для відзначення 150-річчя з дня народж. Тараса Шевченка / ред. проф. д-р Василь Стецюк. – Нью-Йорк ; Париж ; Торонто, 1965. – 156 с.

Харченко Віолетта Валентинівна

ПРИКЛАДКА ЯК ХУДОЖНЬООБРАЗНИЙ ЗАСІБ У МОВОТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (ТРАДИЦІЯ І НОВАТОРСТВО)

Анотація. *Досліджено вживання іменників прикладкового типу в поетичній мовотворчості Т. Шевченка. Розкрито семантико-стилістичну роль аналізованих одиниць у мовно-поетичному творенні образів, описі елементів простору та символізації предметів, характерних для зображуваної епохи.*

Ключові слова: *художньообразна мовотворчість, іменники прикладкового типу, авторські новотвори, поетичний континуум.*

Постановка проблеми. Мовнокультурна діяльність Т. Г. Шевченка – царина глобальної етнобуттєвої картини світу. Мовотворчість Кобзаря усвідомлюється сьогодні як феноменальне явище національної культури. Енергетика художнього слова Т. Шевченка не підвладна часові. З плином літ ця енергетика зростає, своєрідно об’єднуючи різні покоління етномовців. Художньообразна мовотворчість Т. Шевченка постає в національно-культурному вимірі як потужне джерело національної мовної свідомості, національної мовної пам’яті, національної мовнокультурної спадщини. Тому звернення до осмислення та переосмислення мовотворчої діяльності

Т. Шевченка зумовлює новітнє, відповідне до потреб сьогодення осягнення ваги, значущості та сили Шевченкового слова, впливу на формування світогляду народу, його суто національного духу.

Метою статті є дослідження прикладкових сполук як характерних мовнообразних засобів художнього ідіостилю митця, що є показниками зв'язку творчості Т. Шевченка з народнопоетичним континуумом.

Об'єктом дослідження слугувала поетична мовотворчість Кобзаря. **Предмет** дослідження – іменники прикладкового типу, зафіксовані у поетичній мовотворчості Т. Шевченка як органічні складники ідіостилю митця.

Організація дослідження Мова творів Т. Шевченка повсякчас залишається в полі зору дослідників. Мовно-художню діяльність поета в різні часи студіювали І. К. Білодід, Ю. О. Івакін, Н. П. Чамата, Л. А. Булаховський, В. С. Ващенко, Л. Т. Масенко, В. А. Чабаненко, І. М. Железняк, Т. К. Черторизька, С. Я. Єрмоленко та ін. Прикладкові сполуки, спостережені у творах Т. Шевченка як характерне національно-мовне явище, не описані належним чином. Разом з тим ці структури становлять специфіку як ідіотворчості митця, так і специфіку національного мовнообразного мислення. Зазначене зумовлює зацікавлення цією проблематикою.

Нашу увагу привертають прикладкові сполуки іменникового типу, що поширені у поетичному ідіостилі Т. Шевченка і зближують його мовотворчість з народнопоетичними джерелами. Встановлено, що домінантними є іменники прикладкового типу, які позначають загальні назви осіб, назви елементів простору та найменування предметів. Група іменників, що позначають загальні назви осіб, відображає особливості взаємовідносин між героями Шевченкових творів. Виразовими є лексеми, які ілюструють відносини між представниками українського війська. Щоб показати єдність козаків, Т. Шевченко при творенні складного іменника прикладкового типу використовує лексему ***товариш***: «*Із Умані Де-де чуть — гукають **Товариші-гайдамаки** Гонта мов не чує, Синам хату серед степу Глибоку будує*» [5,115] та лексему ***брати***: «*Ой приїхав Гамалія Аж у ту Скутару, — Сидять **брати-запорожці**, Дожидають кари*» [4,169] .Інколи до семантики лексеми ***брати*** додається значення почуття поваги козаків одне до одного: «*Обізвався пан Трясило: «А годі журиться! А ходім лиш, **пани-брати**, З поляками биться!*» [5,37]. Спостережено, що до семи «почуття поваги» додається сема «похвала», що виражається компонентом ***молодці***: «*Спасибі вам, **панове-молодці**, Преславнії запорожці, За честь, за славу, за повагу, Що ви мені учинили*» [5,428].

З-поміж представників козацтва Т. Шевченко найбільше виділяє отамана, якого змальовує і як поважного воєводу: «*Синє море; вздовж байдака Знову походжає **Пан-отаман** та на хвилю Мовчки поглядає*»[4, 54] (цьому сприяє лексема ***пан***) ,і як відповідальну людину, яка вказує шлях своєму війську і піклується про нього (за допомогою лексеми ***батько***) : «*Ходім, **батьки-отамани**, У Фастов в неділю Та надінем*

вражим ляхам Кошуленьку білу» [5,419]. Прикладкові іменники названого різновиду є суто авторськими новотворами, хоча за своєю природою вони цілком відповідають загальномовним моделям словотворення.

На противагу прикладковим іменникам, що підкреслюють козацьку шляхетність, у творах Т. Шевченка трапляються прикладкові назви на позначення осіб, які виступають підступними ворогами українського народу. Виразною викривальною силою насичені прикладки на позначенняосіб польського походження: «*Я бачила, Як села горіли; Я бачила —* ***кати-ляхи****Трусилися, мліли»*[5, 107]. У такий спосіб Т. Шевченко підкреслює, що поляки дуже сильно знущалися з українців. У наступній прикладці відчувається відвертий сарказм та зневага: «*Прокинулись ляшки-панки, Та й не повставали: Зійшло сонце —* ***ляшки-панки*** *Покотом лежали»* [5, 38].

Росіян Т. Шевченко характеризує як нечесних та підступних особистостей: «*Титарівна-Немирівна Людьми гордувала... А* ***москаля-пройдисвіта*** *Нищечком вітала!»* [5, 568]. Особливо лихими зображено тих, хто представляв керівну верхівку: «*Що нам робить? Наш мудрий цар,* ***Самодержавець-господар****, Сердешний одурів. Панове! Чи нам його тепер лічить?»*[5, 564]*; « Спаси ти нас, Младенче праведний, великий, Од п'яного* ***царя-владики!****»* [5, 529]. Нагромадження назв посадових осіб додає поезіям саркастичного відтінку. Т. Шевченко використав і назви чинів з метою висловлення свого емоційно-оцінного ставлення до осіб певної категорії: *«А вас, моїх святих киян, І ваших чепурних киянок Оддав своїм прафосам п'яним У наймички* ***сатрап-капрал»*** [5, 516]. У 11-томному словнику української мови зазначено, що слово ***капрал*** позначає «особу, яка мала військове звання в російській армії» [2, 96], а ***сатрап*** має семантику «деспотичний правитель; начальник, який не зважає на закони, поводиться самовладно, тиран» [3, 62]. Поєднання цих двох лексем підкреслює несправедливе ставлення представників російської армії до українського народу.

Отже, складні іменники на позначення осіб мають емоційно-оцінні конотації. Використання таких структур сприяє глибшому сприйняттю та осмисленню поетичних образів. Іменники прикладкового типу з семантикою простору позначають мікро- та макролокативи. Вони тісно пов'язані з відтворенням національно-буттєвої картини світу українців у поетичному континуумі. Так, наприклад, за допомогою лексеми ***степи-ліси*** прославляється козацька свобода: «*Літа орел, літа сизий Попід небесами; Гуля Максим, гуля батько* ***Степами-лісами»*** [5, 81]. Авторське поєднання іменників ***степ*** і ***ліс*** створює ефект зникнення кордонів не тільки між двома природними зонами, а й у козацькому бутті взагалі. В іншому випадку складний іменник виступає поетичним засобом уявного розширення простору: «*Ой піду я* ***степом-лугом*** *Та розважу свою тугу. «Не йди,— кажуть,— з цієї хати Не пускають погуляти»* [5, 378]. З контексту помітно, що ліричний герой мріє про свободу, а поєднання синонімічних лексем ***степ*** і ***луг*** художньо підкреслюють це бажання.

У поезії «Ісаія. Глава 35» фіксуємо авторську конструкцію прикладкового типу: «*Прорветься слово, як вода, І* ***дебрь-пустиня*** *неполита, Зцілющою водою вмита, Прокинеться…»* [5, 524]. У лексемі ***дебрь***, що означає «заросле густим непрохідним лісом, чагарником місце» [1, 228], втілено заплутаність міжусобиць і війн, які спіткали Україну, а слово ***пустиня*** підкреслює руйнівний вплив гноблення і війн.

Однією з найбільших утіх людини в усі часи була мрія. Так, ліричний герой Кобзаря мріє про свій садок, який буде для нього не просто місцем, де ростуть різні дерева, а справжнім раєм. З цією метою поет створює складний іменник ***садочок-райочок***: «*Поставлю хату і кімнату,* ***Садок-райочок*** *насаджу. Посиджуя і походжу В своїй маленькій благодаті»* [5, 561]. Таке поєднання дозволяє якнайшвидше заглибити реципієнта у мрійливий момент. Разом з тим лексема ***садочок-райочок*** фіксує образну картину національного простору.

Т. Шевченко вдало змальовував не тільки природу, а й інтер'єр як мікросвіт. Так, наприклад, представлення національного житла викликає у реципієнта найтепліші почуття: «*Воскресни, мамо! І вернися В* ***світлицю-хату;*** *опочий, Бо ти аж надто вже втомилась, Гріхи синовні несучи»* [5, 541]. У 11-томному «Словнику української мови» лексему ***світлиця*** подано із семантикою «чиста, світла, парадна кімната в будинку» [3, 92]. Таке тлумачення свідчить про те, що ця лексема асоціюється з чимось святковим, а поєднання її зі словом ***хата*** навіває почуття затишку та спокою.

В іншому випадку слововживання іменник прикладкового типу виступає засобом передачі атмосфери розпачу, який охопив полонених українців: «*Не смійтеся, чужі люде!* ***Церков-домовина*** *Розвалиться... і з-під неї Встане Україна»* [5, 257]. Компонент ***церков*** асоціюється зі святістю та надією, а ***домовина*** із занепадом, величезною втратою. Антонімічне поєднання цих двох слів створює суперечливе сприйняття і змушує замислитися над подіями, що відбувалися на території тогочасної України. Отже, макро- і мікросвіт поетичного континууму Шевченкових творів тісно пов'язаний з історією і буттям нації, її етнокультурними традиціями.

Іменники прикладкового типу на позначення предметів дають можливість зрозуміти особливості народного побуту, зокрема козацького: «*У Києві на Подолі Козаки гуляють. Як ту воду,* ***цебром-відром*** *Вино розливають»* [5, 350]. Лексема ***цебро-відро*** поєднує дві синонімічні назви; компонент ***цебро*** більше вживаний континуум і лексема ***відро*** – загальновживана.

Звертає увагу Т. Шевченко і на музичні інструменти: «*У неділеньку та ранесенько* ***Сурми-труби*** *вигравали. В поход, у дорогу славні компанійці До схід сонечка рушали»* [4, 354]. Описуючи козацькі звитяги, поет використовує народнопоетичні джерела, зокрема думи, у яких зафіксовані лексеми ***сурми***, ***труби***. Поєднуючи зазначені одиниці в одну конструкцію, митець створює значно об'ємніший поетичний образ.

Писав Кобзар і про козацьку зброю: «*Щоб* ***мечі-шаблі*** *гострили Та збирались на веселля, На веселе погуляння, На кровавe залицяння*

[4, 354];*Литий панцир порубаний, Шаблю золотую. Три* ***рушниці-гаківниці*** *І три самопали.»* [4, 356]. У такий спосіб митець художньо підносить войовничість козаків.

Т. Шевченко зумів опоетизувати не тільки свободу та завзятість козаків, а ще й їхню мужню вдачу, незламність духу, що аналогічна християнському вченню: «*Воззри, пречистая, на їх, Отих окрадених, сліпих Невольників.Подай їм силу Твойого мученика сина, Щоб* ***хрест-кайдани*** *донесли До самого, самого краю*» [4, 530]. У слові-образі ***хрест*** автор втілює праведну ідею боротьби і надію на краще, а ***кайдани*** символізують полон та близьку смерть. Поєднуючи ці дві лексеми прикладкового типу, Т. Шевченко ще раз підкреслює, що за свободу треба боротися. Усе зазначене свідчить про прагнення митця художньо возвеличити козацьку дійсність, зобразивши її у найменших подробицях.

Можна вважати, що складні іменники в авторському контексті почасти є народнопісенними за своїм походженням. Так, словесно-образні одиниці ***сурми-труби***, ***мечі-шаблі*** та ін. тяжіють до фольклорно-пісенного, зокрема, думового континууму. Митець творчо використав і переосмислив народнопоетичний матеріал, своєрідно «авторизував» його, засвідчивши майстерне вміння по-новому «одухотворювати» народне слово.

Висновки. Отже, іменники прикладкового типу – наскрізно органічні складники поетичного континууму – як фольклорно-пісенного, так і авторського. Використання Тарасом Шевченком таких одиниць свідчить про глибоку спорідненість його мовотворчості з народнопоетичною стихією, про вміння обіграти, оновити, опоетизувати традиційні художні образи. Аналіз зазначених конструкцій, зафіксованих у поетичному доробку Т. Шевченка, підтверджує талант митця як майстра слова.

Використані джерела

1. Словник української мови : у 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
2. Словник української мови : у 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1973. – Т. 4. – 840 с.
3. Словник української мови : у 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 918 с.
4. Українська мова: енциклопедія / [О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк, Є. А. Карпіловська та ін.] ; за заг. ред. В. М. Русанівського. – 2-е вид., випр. і допов. – Київ : Укр. енциклопедія, 2004. – 824с.
5. Шевченко, Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Київ : Дніпро, 1974. – 626 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ПОВІДОМЛЕНЬ

Бондар Костянтин Віталійович, працівник науково-дослідного відділу книгознавства, колекцій, рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, кандидат філологічних наук

Варенікова Олена Володимирівна, старший викладач кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Карпінчук Галина Володимирівна, співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Нагорна Інна, відомостей не надіслано

Парацій Володимир Михайлович, завідувач науково-дослідного відділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани Тернопільської області

Ушкалов Леонід Володимирович, професор кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, доктор філологічних наук

Федоренко Дмитро Тимофійович доцент, кандидат педагогічних наук, відмінник народної освіти України

Федоренко Ольга Борисівна, старший викладач Національного транспортного університету, м. Кривий Ріг

Харченко Віолетта Валентинівна, студентка 4 курсу Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка